

Formicarius i Malleus Maleficarium - Mizoginija u kasnom srednjem vijeku kroz aspekt progona vještica

Manola Čoholić, Nina

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:403812>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Nina Manola Čoholić

Formicarius i *Malleus Maleficarum* – mizoginija u kasnom srednjem vijeku kroz aspekt
progona vještica

Završni rad

Rijeka, rujan 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Nina Manola Čoholić

JMBAG: 00090847564

Formicarius i Malleus Maleficarum – mizoginija u kasnom srednjem vijeku kroz aspekt
progona vještica

Završni rad

Studij: Prijeddiplomski studij Povijesti i Povijesti umjetnosti

Mentor: izv.prof.dr.sc. Kosana Jovanović

Rijeka, rujan 2023.

Izjava o autorstvu

Ovime potvrđujem da sam osobno napisala rad pod naslovom *Formicarius i Malleus Maleficarum – mizoginija u kasnom srednjem vijeku kroz aspekt progona vještica* te da sam njegova autorica. Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedene u popisu literature.

Ime i prezime studentice: Nina Manola Čoholić

Datum:

Vlastoručni potpis: _____

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Uvod u srednjovjekovne spise koji spominju prakticiranje magije i vještice.....	4
2.1 Vještice od arhajskog razdoblja do kraja 5. st.....	4
2.2 Vještice u ranom srednjem vijeku (6. - 10. st.).....	6
2.3 Vještice tijekom razvijenog srednjeg vijeka (11. - 13. st.).....	9
2.4 Vještice u 15. i 16. st.....	12
3. Žena u srednjem vijeku.....	14
4. Johannes Nider, <i>Formicarius</i> – Temelj za pisanje <i>Malleusa Maleficaruma</i>	16
5. Heinrich Institoris i put ka pisanju <i>Malleusa Maleficaruma</i>	19
6. <i>Malleus Maleficarum</i>	22
6.1 Osvrt na prvu cjelinu: <i>Dio I. o tri bitna elementa čarobnjaštva koji su vrh, vještice i pristanak svemogućeg Boga</i>	23
6.2 Osvrt na drugu cjelinu: <i>Dio II. Koji govori o načinima izvođenja radnji čarobnjaštva i kako se mogu dopušteno ukloniti</i>	26
6.3 Osvrt na treću cjelinu: <i>Dio III. Koji govori o sudskim postupcima pred crkvenim i svjetovnim sudovima protiv vještice i svih heretika</i>	31
7. Utjecaj <i>Malleusa Maleficaruma</i> u 16. i 17. st.....	37
8. Zaključak.....	41
9. Popis literature.....	43

1. UVOD

Tema ovog rada je mizogonija u srednjem vijeku kroz aspekt progona vještica, a rad je temeljen na dva primarna izvora: *Formicarius* i *Malleus Maleficarum*. Kroz prvo poglavlje *Uvod u srednjovjekovne spise koji spominju prakticiranje magije i vješticarstva* u što sažetijem pregledu nekih od najvažnijih ranosrednjovjekovnih i srednjovjekovnih primarnih izvora koje donosi autorica Martha Rampton u knjizi *European magic and witchcraft: A Reader*,¹ pokušat ću stvoriti pobližu sliku o shvaćanju magije i uloge žene u duhovnoj sferi od antike do kasnog srednjeg vijeka. Ovdje ću se također osvrnuti na niz papinskih bula koje su u konačnici dovele do stvaranja inkvizicije te na neke od najvažnijih srednjovjekovnih procesa poput borbe za investituru gdje mi je od velike koristi bila knjiga *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*² autora Ive Goldsteina i Borislava Grgina. Sve navedeno pružiti će podlogu za prekretnicu u srednjovjekovnom shvaćanju magije i ženine uloge u društvu – *Formicarius*. Bogati opus informacija o ovoj teško dostupnoj knjizi, pruža autor Michael D. Bailey u sljedećim radovima: *Battling demons: Witchcraft, Heresy, and Reform in the Late Middle Ages*,³ *The Feminization of Magic and the Emerging Idea of the Female Witch in the Late Middle Ages*⁴ i *Johannes Nider*⁵. Iako striktno teološko i filozofsko te reformatorsko djelo potkrjepljeno s mnoštvom priča, legendi i svjedočanstava koje je autor Johannes Nider prikupio tijekom svog života na području središnje Europe, *Formicarius* u kontekstu ovog rada služi ponajviše kao odskočna daska inkvizitoru Heinrichu Institorisu i *Malleusu Maleficarumu*. Uz pomoć *The Malleus Maleficarum and the Construction of Witchcraft Theology and Popular Belief*⁶ autora Hansa Petera Broedela u najvažnijim točkama prikazat ću Institorisov put k pisanju *Malleusa Maleficaruma*,⁷ knjige koja navodi i kategorizira sve najvažnije informacije o vješticama do 1486. U sljedećem poglavlju ću kroz vlastiti osvrt i pokoje kritike na *Malleus Maleficarum* ukazati na mizoginiju i predrasude o ženama, prožete, ne samo kroz ovo djelo, već kroz čitavo srednjovjekovno društvo. U posljednjem poglavlju *Utjecaj Malleusa Maleficaruma u 16. i 17. st.* navesti ću neka od najvažnijih književnih djela na temu vješticarstva koja su uslijedila u

¹ Rampton, Martha. *European magic and witchcraft: A Reader*. Toronto: University of Toronto Press, 2018.

² Goldstein, Ivo i Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*. Zagreb: Novi Liber, 2006.

³ Bailey, Michael D. *Battling demons: Witchcraft, Heresy, and Reform in the Late Middle Ages*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2003.

⁴ Bailey, Michael D. „The Feminization of Magic and the Emerging Idea of the Female Witch in the Late Middle Ages“. *Essays in Medieval Studies*, vol. 9 (2002): 120-134.

⁵ Bailey, Michael D. Johannes Nider. *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*. Iowa State University, 2006.

⁶ Broedel, Hans Peter. *The Malleus Maleficarum and the Construction of Witchcraft Theology and Popular Belief*. Manchester i New York: Manchester University Press, 2003.

⁷ Institoris, Heinrich i Spranger, Jacob. *Malleus Maleficarum*. Zagreb: Naklada Stari Grad, 2006.

desetljećima i stoljećima nakon *Malleusa Maleficaruma*, te koja su na bilo koji način bila pod njegovim utjecajem. Koristit ću se ponajviše sekundarnim izvorima: *Classical Culture and Witchcraft in Medieval and Renaissance Italy*⁸ autorice Marine Montesano koja se bavi vješticiarstvom u Italiji za vrijeme srednjeg vijeka i renesanse, ali iznosi mnoštvo informacija o srednjovjekovnim i novovjekovnim humanistima koji su se bavili ovom temom te *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*⁹ trojice autora Bengta Ankarlooa, Stuarta Clarksa i Williama Montera koji također daju bogati opus srednjovjekovnih djela na temu demonologije i vješticiarstva.

Čitav rad je, uz navedene izvore, prožet i informacijama iz sljedećih: *Women, witchcraft and the inquisition in Spain and the New World*¹⁰ autorice Marie Jesus Zamore Calvo koja se bavi španjolskom inkvizicijom te progonima vještica u Baskiji; *Text and Image in Ulrich Molitor's De Lamiis et phitonicis mulieribus, 1489-1669: A Bibliographic and Cultural Analysis*¹¹ autorice Amy Ghilieri koja analizira pisane izvore i drvoreze Ulricha Molitora; *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500*¹² autora Richarda Kieckhefera koji raspravlja o socijalnom kontekstu progona vještica te daje popis progona u Europi koji su bili dostupni do 2011. godine; *Witchcraft in Europe 400-1700*¹³ autora Alana Charlesa Korsa i Edwarda Petersa koji iznose najvažnije informacije i procese na ovu temu u zadanom razdoblju; *Emotions in the History of Witchcraft*¹⁴ autorice Laure Konunine i autora Michaela Ostlinga koji sagledavaju vješticiarstvo i vještice kao izrazito emotivnu pojavu, te *Agents of Witchcraft in Early Modern Italy and Denmark*¹⁵ autorice Louise Nyhlom Kallestrup koja kroz slučajeve u novovjekovnoj Italiji i Danskoj također donosi mnoštvo zanimljivih informacija. U radu su također korišteni članaci *The Love Potion in „Tristan and Isolt“*¹⁶ autorice Gertrude Schoepperle i *Resonstructing Thomist astrology:*

⁸ Montesano, Marina. *Classical Culture and Witchcraft in Medieval and Renaissance Italy*. London: Palgrave Macmillan, 2018.

⁹ Ankarloo, Bengt, Stuart Clark i William Monter. *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials*. London: The Athlone Press, 2002.

¹⁰ Calvo, Maria J. Z. *Women, witchcraft and the inquisition in Spain and the New World*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2021.

¹¹ Ghilieri, Amy. *Text and Image in Ulrich Molitor's De Lamiis et phitonicis mulieribus, 1489-1669: A Bibliographic and Cultural Analysis*. Reno: University of Nevada, 2015.

¹² Kieckhefer, Richard. *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500*. Oxford: Routledge, 2011.

¹³ Kors, Alan C. and i Peters, Edward. *Witchcraft in Europe 400-1700*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001.

¹⁴ Konunine, Laura i Ostling, Michael. *Emotions in the History of Witchcraft*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

¹⁵ Nyhlom Kallestrup, Louise. *Agents of Witchcraft in Early Modern Italy and Denmark*. London: Palgrave Macmillan, 2015.

¹⁶ Schoepperle, Gertrude. „The Love Potion in *Tristan and Isolt*“. *Romania*, vol. 39 (1910): 277-296.

*Robert Bellarmine and the papal bull Coli et terrae*¹⁷ autora Neila Tarranta, primarni izvori Homerova *Odiseja*¹⁸ i *Biblija*¹⁹ te nekoliko internetskih izvora koji su pomogli upotpuniti kontekst napisanog.

Cilj rada je kroz primarne srednjovjekovne izvore pokazati kako se uloga žene razvijala i je li ona nazadovala u usporedbi sa srednjovjekovnom filozofskom i teološkom misli. Pokušati ćemo dati odgovor kako i zbog čega je žena od krhke majke i njegovateljice postala čudovište koje noću leti, krade i jede malu djecu, pretvara muškarce u zvijeri i sve to čini pod budnim okom Sotone.

¹⁷ Tarrant, Neil. „Resonstructing Thomist astrology: Robert Bellarmine and the papal bull Coli et terrae“. *Annals of Science: The Inquisition and the Censorship of Science in Early Modern Europe*, vol. 77 (2020): 26-49. <https://doi.org/10.1080/00033790.2020.1714286>

¹⁸ Homer. *Odiseja*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1961.

¹⁹ *Biblija: Stari i Novi Zavjet*. (gl. ur.) Kaštelan, Jure i Bonaventura Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2018.

2. UVOD U SREDNOVJEKOVNE SPISE KOJI SPOMINJU PRAKTICIRANJE MAGIJE I VJEŠTIČARSTVA

2.1 VJEŠTIČARSTVO U OD ARHAJSKOG RAZDOBLJA DO KRAJA 5. st.

U arhajskom grčkom razdoblju koje je trajalo od 800. do 480. godine prije Krista, pojam *mageia* označavao je drevni zanat istočnjačkih *Maga* koji su u antici bili poznati po proricanju budućnosti kroz prirodne pojave poput leta ptica, pojava na nebu i sl. Uz proricanje budućnosti, njihovo poznavanje prirode omogućilo im je izradu lijekova, a vjerovalo se i da mogu pružiti zaštitu ljudima i zajednici. Magovi su bili cijenjeni članovi društva zbog čega ih se najčešće moglo pronaći u visokim društvenim krugovima među političarima i vojnim zapovjednicima. Njihovo prakticiranje magije postojalo je paralelno sa tadašnjom religijom tih prostora i bilo je važan dio zajednice i svakodnevnog života.²⁰ Magi se primjerice spominju u Starom Zavjetu u Knjizi Izlaska kada Bog pošalje Mojsija i njegovog brata u Arona u Egipat kako bi oslobodio Izraelce *Aron baci pred faraona i njegove službenike svoj štap, koji se pretvori u zmiju. Zovne faraon mudrace i vračare. I zaista, egipatski vračari svojim vraćanjem učine isto:svaki baci svoj štap, koji se pretvori u zmiju. Ali Aronov štap proguta njihove štapove.*²¹

Practiciranje magije nije uvijek dolazilo iz potrebe da se čini dobro, ono je katkada bilo i loše naravi sa ciljem stvaranja štete, ponekad čak i na razini cijele zajednice, i tuđe i vlastite. Takva loša, odnosno zla magija se naziva *maleficium*, što je latinski pojam kojim se definira čin čarobnjaštva ili vještičarstva čija je namjera načiniti štetu, nanijeti bol pa čak i uzrokovati smrt.²² Najpoznatiji starogrčki klasični ep *Odiseja* približe nas upoznaje sa vrlo interesantnom ženskom figurom Kirkom, kćeri boga sunca Helija i morske nimfe Perze. Kirka je živjela na otoku Eeji, a u antičkom svijetu je bila poznata kao moćna čarobnica koja pretvara muškarce koji se nađu na njenom otoku u zvijeri. Homer u *Odiseji* navodi kako je njena kuća bila okružena lavovima i vukovima koji su nekad bili muškarci, a kada su joj se Odisej, koji je na putu iz osvojene Troje prilikom oluje završio na njenom otoku, te njegovi vojnici pridružili na večeri, ona ih je uz pomoć čarobnih napitaka i otrova u hrani i svojeg čarobnog štapića pretvorila u svinje. Tek kada se Odisej uspio oduprijeti njenoj čaroliji uz pomoć Hermesa, Kirka je popustila i pretvorila njegove vojnike u ljude.²³

²⁰ Rampton 2018, str. 3.

²¹ Knjiga izlaska, 7:10-12

²² Bailey 2002, str. 125.

²³ Homer, *Odiseja* 10.133-574

Pojavom kršćanskih zapisa u 1. st., ova nova religija pokušala je objasniti prakticiranje magije na način da ne naruši vlastitu, vrlo jasno uspostavljenu hijerarhiju u kojoj se prakticiranje magije, zbog svoje prirode, usko vezivalo uz pojam demona.²⁴ Jedan od prvih problema sa kojima se ranokršćanska Crkva susrela bila je prisutnost poganskih zajednica kojih je tada bilo izuzetno mnogo, a koji su svoja vjerovanja temeljili na drevnim kultovima i religijama te poznavanju i štovanju prirode, prirodnih pojava, duhova i sl.²⁵ Kršćani su smatrali takva, često politeistička, vjerovanja pogrešnima jer su se ona poputno razlikovala od monoteizma, a kršćanski apologeti su kritizirali ove poganske pokrete. Primjerice ranokršćanski filozof Justin Mučenik iz sredine 2. st. u zapisima *Prva apologija* i *Druga apologija* brani kršćanstvo pokušavajući nagovoriti cara Antonina Pija i njegove sinove da zaustave progon kršćana. U istim zapisima Justin navodi ulogu demona u kršćanstvu te ih proziva apsolutno zlim, nazivajući Zeusa i njegove potomke palim anđelima koji su si dodjelili ova imena kako bi prevarili ljude, što i jesu uspjeli napraviti jer su ti isti ljudi od njih stvorili božanstva.²⁶ Justin Mučenik je zbog svojih uvjerenja, zajedno sa svojih šest učenika, smaknut.

Galerijevim ediktom 311. g. Konstantin I. Veliki službeno je zaustavio progon kršćana u Rimskom Carstvu, a Milanskim ediktom 313. g. kršćanstvo je dobilo jednaki pravni položaj kao poganska religija i Carstvo je zauzelo neutralan položaj u odnosu na religijska pitanja. Crkvenjaci su zbog ovog velikog postignuća u idućim stoljećima naglasak stavili na organizaciju kršćanske Crkve o kojoj se raspravljalo na brojnim ekumenskim koncilima diljem Europe zbog čega se magija vrlo rijetko spominjala.²⁷ Ipak, određeni crkvenjaci su smatrali da je bitno postići određen konsenzus o ovome poput svetog Augustina, biskupa moderne Annabe u Alžiru. Augustin u svojem dijelu *De doctrina Christiana* iz 397. g. vrlo izričito definira da je prakticiranje magije sklapanje dogovora ili poslovanje sa demonima i sa svime što ne dolazi od Boga, a same demone opisuje kao manipulativne i lukave figure. Osuđuje idolatriju i naziva je praznovjerjem; proziva knjige i prakse haruspika i augura kao i razne amulete i napitke koji su bili koršteni ili su se nosili pod izlikom da iskorištavaju prirodne sile kako bi činili dobro, kada su zapravo krinka za praznovjerja.²⁸

²⁴ Rampton 2018, str. 3.

²⁵ Ibid., str. 4.

²⁶ Justin Martyr, *The Second Apology* (Rampton 2018, str. 37.)

²⁷ Rampton 2018, str. 4.

²⁸ Saint Augustin, *De doctrina Christiana*, poglavlja 20 i 30 (Rampton 2018, str. 67.-72.)

2.2 VJEŠTIČARSTVO U RANOM SREDNJEM VIJEKU (6.-10. st.)

Do kraja 6. st. poganski kultovi su bili iznimno oslabljeni iako je pokrštavanje tek započelo, a veliki problem na koji je Crkva naišla u ovom procesu je bio nedostatak biskupa, svećenika, redovnica i redovnika koji bi provodili pokrštavanje posebice na sjeveru i zapadu Europe, gdje su poganski kultovi još uvijek bili rašireni i popularni, a čiji sljedbenici su prakticirali razne poganske rituale gotovo svakodnevno. Shvaćanje magije u razdoblju od 5. do sredine 8. st. nije se u svom temelju mnogo promijenilo, ali se zato zakompliciralo, a tekstovi poput *De doctrina Christiana* ostali su relevantni. U suzbijanju ovih kultova, najvažnije je bilo prikupljanje svih njihovih praznovjerja, kojih je bilo izuzetno mnogo i koja su se često razlikovala od podneblja do podneblja, a koje je trebalo istražiti i kategorizirati kao nekršćanske ili demonske i samim time zabranjene. Ova organizacija vjerovanja se zakomplicirala u narednim stoljećima jer je bilo teško odrediti koji poganski simboli i ritualni objekti te sami rituali su prihvatljivi s obzirom da je veliki broj vukao isto korijenje kao i kršćanstvo, što je ujedno iznimno uzrujavalo crkvenu elitu kojoj je bilo neshvatljivo da ne postoji jasna razlika između božjeg djela ili nečeg demonskog. Bez obzira na nedoumice kojima se Crkva bavila u ovom razdoblju, demoni i praznovjera te *maleficium* nisu lako dolazili nekome tko se pridržavao kršćanskog načina života onako kako je to propisivala Crkva i često su ovi pojmovi stajali rame uz rame sa brojnim drugim grijesima. Borbu protiv prakticiranja magije i poganskih religija primarno je vodila Crkva, zbog čega se magija vrlo rijetko spominje u zakonima ranosrednjovjekovnih kraljevstava, a kada se i spominje, ne spominje se u religijskom ili moralnom kontekstu već se, ako je loše naravi, svrstava uz druge zločine poput ubojstva, ranjavanja, pobačaja i sl. Ako osoba preživi nečije prakticiranje magije, onda je za krivcu najčešće izrečena novčana kazna. U suštini, bilo je bitno da osoba ili njena obitelj dobiju neku vrstu kompenzacije ako je osobi nanijeto zlo.²⁹ Također, vrlo rijetko se prakticiranje magije pripisuje određenom spolu kao što ćemo to vidjeti u kasnijim razdobljima.

U svojoj drugoj godini vladavine, vizigotski kralj Hinasvint (642. - 653. g.) sastavlja *Lex Visigothorum*.³⁰ Kao i njemu slični ranosrednjovjekovni zakonici, on je vrlo štur u svojim stavovima o magiji i najčešće izriče novčanu kaznu, ropstvo ili neku vrstu kompenzacije žrtvi ili žrtvinoj obitelji, ovisno o čemu je točno riječ. U knjizi 6, točki 1 kazna za planiranje smrti vladara i njegovih podanika uz pomoć augura ili vračara, jest ropstvo i oduzimanje imovine,³¹

²⁹ Rampton 2018, str. 83-85.

³⁰ Ibid., str. 86.

³¹ *Lex visigothorum*, knjiga 6, točka 1 (Rampton 2018, str. 86.)

nadalje čarobnjaci koji izazivaju tuče i oluje, poigravaju se sa umovima drugih ili u noći slave demone kroz ritualna žrtvovanja životinja bit će kažnjeni sa 200 udaraca bičem, skalpirani te za primjer drugima silom vučeni kroz selo nakon čega će biti zatvoreni kako ne bi mogli ponoviti zločin³² i posljednja točka koja se odnosi na magiju navodi da tko god prakticira magiju sa namjerom da nanese štetu ili smrt bilo kome ili bilo čemu, bit će mu vraćeno isto.³³

U zakoniku *Lex Salica* s kraja 5. i početka 6. stoljeća, iz razdoblja vladavine franačkog kralja Klodviga, a koji je služio kao zbirka plemenskog običajnog prava Salijskih Franaka, pronalazimo nešto detaljnije točke kada govorimo poveznici spola i magije. U 19. poglavlju pod naslovom *O magiji i bilju* pod točkom 4 zakonik spominje žene koje su sposobne spriječiti trudnoću u drugih žena,³⁴ dok u 64. poglavlju. pod naslovom *O čarobnjacima*, pod točkom 3 navodi vještice koje jedu muškarce³⁵; za oba prijestupa navedene su novčane kazne. Nadalje, u 64. poglavlju se također navodi da svatko tko nazove slobodnu ženu vješticom ili prostitutkom, a to ne može dokazati dužan je platiti propisanu kaznu.³⁶

Slične zakone koji spominju žene, u kontekstu magije, pronalazimo i u langobardskom zakoniku *Edictus Rothari* koji u točki 197 navodi da itko tko ima *mundium*³⁷ nad djevojkom ili ženom i nazove je vješticom, osim njenog oca ili brata, taj će izgubiti *mundium*, a ona ima pravo izabrati da li će se vratiti svojoj obitelji ili će služiti dvoru³⁸. Također, primjerice točka 198 u kojoj zakonik navodi ako netko optuži ženu, koja je *mundium* drugoj ženi ili djevojci, da je vještica i to čini iz bijesa onda ima priliku uz 12 svjedoka objasniti da to čini iz bijesa i uz plaćanje kazne od 12 solida biti će slobodan.³⁹ Ovakvi zakoni koji štite žene u slučaju da ih netko (lažno) optuži za vještičarstvo mogu ukazati da su među pukom ipak postojali određeni narativi o vještičarstvu i ulozi žena u njemu i da su optužbe bile dovoljno česte da postanu problem.

³² *Lex visigothorum*, knjiga 6, točka 3 (Rampton 2018, str. 87.)

³³ *Lex visigothorum*, knjiga 6, točka 4 (Rampton 2018, str. 87.)

³⁴ *Lex Salica*; poglavlje 19, točka 4 (Rampton 2018, str. 85.)

³⁵ *Lex Salica*; poglavlje 64, točka 3 (Rampton 2018, str. 85.)

³⁶ *Lex Salica*; poglavlje 64, točka 2 (Rampton 2018, str. 86.)

³⁷ *Mundium* [mu'~] (srednjovj. lat., prema starovisokonjem. munt: zaštita), kod germ. plemenâ i u franačkoj ranofeud. državi, odnos glave obitelji (oca, odn. bliskoga rođaka ili najstarijega sina) nad njezinim članovima (ženom, nedoraslim sinovima, neudanim kćerima, poslugom), koji se sastoji poglavito u vlasti (uključujući pravo kažnjavanja), zastupanju u pravnim poslovima i pružanju zaštite. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje (Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021), (Pristupljeno 29.7.2023.)
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42423>

³⁸ *Edictus Rothari*, točka 197 (Rampton 2018, str. 87.)

³⁹ *Edictus Rothari*, točka 198 (Rampton 2018, str. 88.)

Godine 751. merovinška dinastija je uz potvrdu Pape i aristokracije bila svrgnuta sa prijestolja, a novim franačkim vladarom imenovan je Pipin Mali. Dinastija Karolinga svoj je vrhunac dosegla tek nekoliko desetljeća kasnije, u 800. godini, imenovanjem tadašnjeg kralja Karla Velikog prvim carem Svetog Rimskog Carstva nakon više od tri stoljeća. Osim smjene u vlasti koja se ticala velikog dijela Europe, ovo razdoblje te idućih nekoliko stoljeća, karakterizirala su brojna pitanja o identitetu i korijenju različitih etničkih skupina, naroda i sl. što je sa sobom povuklo i pitanja o religiji. Iako su sada Crkva i političke tvorevine poput karolinške dinastije blisko surađivale u suzbijanju poganstva te je Crkva uspjela proširiti kršćanstvo i izvan granica Carstva, preispitivanje o temama poput magije, demonologije i općenito svijetu koji je ljude okruživao postala su relevantnija nego ikada.⁴⁰ Sredinom 9. st. dolazi do promjene u tome kako je shvaćena magija i vjera koju prakticiraju žene. Smjenom merovinške i pojavom karolinške dinastije dolazi do pada broja novih vjerskih zajednica, a kako je žena na ovim pozicijama i prije bilo malo, sada ih je bilo još manje i ulogu širenja kršćanstva pod okriljem Crkve sada su gotovo u potpunosti preuzeli muškarci, dok su žene srozane na manje važne i sporedne položaje. Ono što je vrlo zanimljivo kod ovakvih događanja jest to da se mišljenje, koje je bilo iznimno popularno kod pismenog puka tog razdoblja, da žene ne mogu živjeti i slaviti vjeru kao muškarci, također prenijelo na prakticiranje magije i žene su često i u tom kontekstu bile iznimno podcijenjene.⁴¹ Godine 906., benediktinski biskup i redovnik Regino iz njemačkog gradića Prüma, sastavio je kolekciju kanonskih odredbi pod nazivom *Libri de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*. Jedan dio ove kolekcije, kasnije prozvan *Canon Episcopi* i referiran u kasnijem *Decretum Gratiani* iz 1140., važan je izvor o preostalim poganskim običajima na području Carstva. Kanon piše o hordama žena koje noću lete nebom u društvu demona predvođenih Dianom i koje to čine zavedene iluzijama demona te daje uputstva biskupima i njihovim pomoćnicima da održavaju svoje zajednice čistima od onih koji služe Vragu.⁴² Opisuje Vraga koji ima sposobnost prerušiti se u anđela svjetla i u snovima poprimiti obličje osobe koju žena uglavnom pozna i na taj način zavesti slabi um žene. Žena će pritom cijelo vrijeme misliti da se to događa u fizičkoj zbilji, a zapravo se to događa u njenom zarobljenom bezvjernom umu i duhu.⁴³ *Canon Episcopi* jedan je od prvih tekstova u kojem praktikanta magije izaziva sam Vrag koji se ovdje manifestira u figuri Diane, a demoni su njegovi podanici koji na Zemlji čine to isto u njegovo ime. Figura Diane,

⁴⁰ Rampton 2018, str. 127.

⁴¹ Ibid., str. 128.

⁴² Nyhlom Kallestrup 2015, str. 15.

⁴³ Regino of Prüm: *On Synodal Cases and Church Discipline*, knjiga 2, (Rampton 2018, str. 154-155.)

antičke poganske božice, služila je upravo kao veza između poganstva, koje je diljem Europe još uvijek bilo prisutno, i Sotone, figure surprotne Bogu.⁴⁴

2.3. VJEŠTIČARSTVO TIJEKOM RAZVIJENOG SREDNJEG VIJEKA (11.-13. st.)

U 11. st. uvelike se mijenja slika srednjovjekovne Europe. U drugoj polovici 10. st. dinastija Capet je zauzela francusko prijestolje, klinijevski pokret i reforme ojačale su papinski autoritet, a na samom kraju stoljeća, inspirirani idejom križarskih ratova, mnogi su učvrstili svoju vjeru. Dolazi do procvata u znanosti i umjetnosti, sve više dolazi do prepisivanja antičkih tekstova u pokušaju da se antičko znanje očuva, sveučilišta diljem Europe grade svoje temelje koji su kod mnogih opstali do danas, a čitavo razdoblje se zbog ovih bogatih promjena naziva renesansnim.⁴⁵ Magija zbog svega navedenog, u počecima ovog razdoblja, nije predstavljala veliki problem za kršćanstvo i srednjovjekovni puk, a poganskih običaja je u većem dijelu Carstva preostalo toliko malo da su mogli biti zanemareni, odnosno nisu predstavljali veliku prijetnju. Magija se sada najčešće spominjala u viteškim i ljubavnim romanima i poeziji koji su bili sve popularniji i nije bila stvar praznovjera koliko je jednostavno bila stvar fantastike koja je činila ova priče čarobnijima i misterioznijima, a njihove junake nepokorivima.⁴⁶ Primjerice u tragičnoj ljubavnoj priči između cornwalskog viteza Tristana i irske princeze Izolde koji se zaljube zabunom nakon što su oboje popili čarobni ljubavni napitak. Iako su oboje svjesni da njihova ljubav dolazi od nečeg nadnaravnog i neprirodnog, napitak je toliko jak da mu se ne mogu oduprijeti.⁴⁷ Nadalje, u legendi o kralju Arthuru, kao Arthurova polusestra pojavljuje se moćna čarobnica Morgana le Fay. U priči *Vita Merlini* iz sredine 12. st. opisana je kao dobra čarobnica čija magija pomaže likovima, dok je u kasnijim srednjovjekovnim ciklusima prikazivana kao antagonist posebice prema vitezima.⁴⁸ Možda najpoznatija figura iz legende o kralju Arturu od koje je Morgana naučila tajne magije jest čarobnjak Merlin. Posebno je interesantna pozadina njegova života; naime po staroengleskoj priči temeljenoj na kršćanskoj legendi *Descensus Christi ad Inferos*, Merlin je potomak Vraga i velške princeze te je trebao predstavljati Antikrista. No, prije nego što je upao u ruke demona, njegova majka ga je dala kristiti. Na taj način, Merlin je zadržao svoje magijske sposobnosti,

⁴⁴ Nyhlom Kallestrup 2015, str. 15.

⁴⁵ Rampton 2018, str. 177.

⁴⁶ Ibid., str. 177.

⁴⁷ Schoepperle 1910, str. 279-280.

⁴⁸ Britannica. Morgana le Fay. <https://www.britannica.com/topic/Morgan-le-Fay> (pristupljeno 18.8.2023.)

ali ih koristi za dobro.⁴⁹ Zanimljivo je da u srednjovjekovnim narativima čak i kad je muškarac direktan potomak Sotone i svjesno se bavi vješticaštvom, on svejedno može prebroditi tu prepreku i ne posvetiti se zlu – nešto što će se u kasnijim stoljećima pokazati kao sposobnost koja nije pripisivana ženama što vidimo i u spomenutoj figuri Morgane le Fay koja se kroz nekoliko stoljeća u narativima iz požrtvovne i dobroćudne vile pretvara u osvetoljubivu i zlu vješticu.

Postoje brojni slični romani koji se bave tematikom vukodlaka, čarobnih napitaka, začaranih šuma ili zlih čarobnica poput *Bisclavreta* spisateljice Marie de France, a u nordijskim djelima česta su spominjanja patuljaka, divova i zmajeva kao u *Soga om volsungane* iz 13. st. gdje heroj Sigurd ubija zmaja Fáfnira.⁵⁰ Uz spomenute romane, pojavom istočnih kultura u Europi koju su u 8. st. na Pirinejski poluotok, nakon rušenja vizigotskog kraljevstva, donijeli Mauri, islamizirani stanovnici sjeverozapadne Afrike, te kasnijih križarskih ratova, u razdoblju renesanse 12. stoljeća, popularnost su stekli stari arapski i hebrejski tekstovi o okultnom poput arapskog astrološkog i magijskog grimorija *Picatrix* čiji nepoznati autor navodi kako grimorij sadrži 224 drevna djela na temu astrologije, a koja potječu iz različitih ostalih arapskih, ali i indijskih i prezjskih kultura.⁵¹

Kraj 11. i početak 12. st. razdoblje je već spomenute potvrde papinskog autoriteta što je proizašlo iz sukoba katoličke Crkve i Carstva poznato kao borba za investituru. Pozadina ovog sukoba potiče još iz razdoblja nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva kada je započela praksa kupovanja crkvenih položaja odnosno simonije s kojom su svjetovni vladari i zarađivali, ali i imali priliku na mjesto biskupa dovesti nekoga na koga će se moći osloniti. Crkvi se to, naravno, nije svidjelo i u 11. st. dolazi do gregorijanskih reformi koje su ime dobile po papi Grguru VII., a koje su predlagale da isključivo Crkva može imati ovlast nad postavljanjem svećenika, biskupa i pape. Sredinom 11. st. kada na vlast dolazi maloljetni car Henrik IV., izdana je papinska bula *In nomine Domini* koja imenuje zbor kardinala odgovornim za imenovanje pape. Borba nije završila ovdje, a vladavinu dotičnog cara obilježile su brojne daljnje rasprave oko investiture koje su vrhunac dosegle 1075. kada car biva ekskomuniciran od strane Grgura VII. Priča je zaključena Wormskim konkordatom 1122. godine sklopljenim između pape Kalista II. i cara Henrika V., kojim se službeno ukida svjetovna investitura i

⁴⁹ British Library. Medieval manuscripts blog. Merlin the magician: from devil's son to King Arthur's trusted advisor. <https://blogs.bl.uk/digitisedmanuscripts/2021/11/merlin-the-magician.html> (stranica posjećena 18.8.2023.)

⁵⁰ Rampton 2018, str. 177.

⁵¹ Ibid., str. 220-221.

uvode načela dvostruke investiture koja je davala caru pravo da biskupi postanu njegovi vazali.⁵² Kao jedan od odgovora na sukob i pokušaj učvršćenja crkvene vlasti u Europi nakon niza desetljeća u kojima je ona bila preispitivana, 1184. g. papa Lucije III. izdaje bulu pod nazivom *Ad abolendam* kojom stvara biskupsku inkviziciju zaduženu za suzbijanje hereze. Na temelju spomenute bule, svećenicima diljem Carstva dana je zadaća da provode ispitivanja i prikupljaju priče i dokaze o vršenju hereze, što se vrlo brzo pokazalo nepraktično jer i dalje nisu postojala određena pravila o tome što se točno smatra herezom i kako joj se suprotstaviti.⁵³ Do ovoga trenutka pod pojmom hereze prvobitno se mislilo na kultove i pokrete poput katarata, bogumila ili arnoldista te mnogih drugih čija su vjerovanja imala korijene u kršćanstvu, ali koji su drugačije tumačili Sveto Pismo od katoličke crkve, a Crkvu kao instituciju te crkvenu hijerarhiju su najčešće vrlo snažno osuđivali. Tek u kasnijim razdobljima će se pod pojmom hereze početi sve češće stvarati asocijacije na samo prakticiranje magije i vješticiarstva, za što je velikim dijelom zaslužna filozofija Tome Akvinskog koji je u svojim učenjima preispitivao upravo odnos između praktikanta magije i Sotone, odnosno Boga.⁵⁴ Tri desetljeća kasnije, 1213. papa Inocent III. saziva IV. lateranski koncil na kojem su određene kazne i procedure koje će snositi optuženi za herezu koje uključuju ekskomunikaciju i određene smjernice kako dokazati nečiju nevinost uz božju pomoć. Ni ovo nije mnogo pomoglo u suzbijanju hereze, pogotovo zato jer su svećenici u manjim sredinama često gledali kroz prste optuženima. Katoličkoj Crkvi je trebao mnogo snažniji i organiziraniji sistem. 1231. g., za vrijeme pape Grgura IX., izdana je bula *Ille humani generis* kojom inkvizicija postaje institucija direktno podvrgnuta papi te ujedno donosi primjerene sudske postupke koji moraju biti nužno provedeni u slučaju ako je netko optužen za herezu. Tek dva desetljeća nakon, u punom jeku borbe protiv hereze, 1252. g. papa Inocent IV. u buli *Ad extirpanda* navodi mučenje kao jednu od dopuštenih metoda u ispitivanjima i suzbijanju hereze. U počecima ono je bila rijetka praksa sa brojnim pravilima, koja se nije koristila ako nije bilo prijeko potrebno, a priznanje koje je bilo dobiveno prilikom ove procedure moralo je biti potkrijepljeno čvrstim dokazima ili ono ne bi bilo važeće.⁵⁵ Kao žrtva vješticiarstva o kojem piše u pismima upućenim kardinalu Williamu od Modene, 1326. g. papa Ivan XXII. u buli *Super illius specula* proziva vješticiarstvo herezom i time ga čini podložnim suđenju od strane inkvizicije.⁵⁶ U pismu iz kolovoza 1320. g. koje je dotični kardinal uputio inkvizitorima Carcassonnea i Toulousea izražava želje pape

⁵² Goldstein i Grgin 2006, str. 239-240.

⁵³ Rampton 2018, str. 245.

⁵⁴ Nyhlom Kallestrup 2015, str. 16.

⁵⁵ Rampton 2018, str. 246.

⁵⁶ Kors i Peters 2001, 118.

da oni koji sklapaju paktove s demonima, pridonose im žrtve, izrađuju amajlije i obožavaju ih budu protjerani iz božje kuće.⁵⁷

2.4 VJEŠTIČARSTVO U 14. I 15. ST.

U drugoj polovici 13. st. dolazi i do velikih promjena u filozofskim krugovima pojavom novog filozofskog pravca skolastike na europskim sveučilištima. Skolastika je nastojala objasniti filozofiju kao oruđe koje služi teologiji. Ona smatra da je apsolutna istina upravo riječ Božja i da je bilo kakvo preispitivanje vjere hereza. Jedan od najpoznatijih predstavnika skolastike je dominikanac Toma Akvinski čija će praksa teloškog i filozofskog promišljana poprimiti i svoj pravac unutar skolastike poznat kao tomizam.⁵⁸ Akvinski je smatrao da rituali, amajlije i čarolije nemaju nikakvu moć samu po sebi već da je potrebna veza sa demonima i Vragom koja će učiniti ritual uspješnim za što je bilo potrebno sa ovim silama sklopiti pakt. Pakt je mogao biti sklopljen ili potpuno svjesno ili ga je osoba mogla sklopiti bez svog znanja tako što je kroz ritual komunicirala sa Vragom misleći da se obraća nekom božanskom biću.⁵⁹ Akvinski je okarakterizirao demone kao iznimno manipulativna i lukava bića koja služe Vragu, no bez obzira na njihovu zlobu dio krivnje je snosila i osoba koja izvodi ove sebične i zlonamjerne rituale.⁶⁰ Akvinski također daje novo shvaćanje Vraga koji je sada mnogo moćniji, inteligentniji i okrutniji, osnovni zadatak mu je mučiti ljude u njihovim svakodnevnim životima, a mogao je i manipulirati fizičkom stvarnosti kako bi nanijeo štetu; primjerice izazivati oluje i tuče.⁶¹ Jedna stvar koju je Akvinski ipak obranio jest astrologija. U svom djelu *De iudiciis astrorum* Akvinski tvrdi da promatranje zvjezdanog neba kako bi osoba dobila odgovore o svom zdravlju, nadolazećim olujama, plodnosti tla i sl. nije grijeh već da je ispravno i poželjno pitati se o takvim stvarima i na ispravan način, poput ovoga, dolaziti do odgovora.⁶²

Porastom svijesti da su magija i vješticaštvo prisutni u društvu te idejom da demoni i Vrag mogu upravljati materijom, raste i broj djela koja raspravljaju o temi vješticaštva kao hereze, istražuju povijest magije, astrologiju, navode razne rituale i sl. Primjerice nekromanski tekstovi nepoznatog autora *Ključ kralja Solomona* i *Honorijeva knjiga zakletvi* o kojima piše inkvizitor Nicolau Eymeric⁶³ ili *Liber incantationum, exorcismorum et fascinationum*

⁵⁷ William of Santa Sabina, *Letter of 22nd August 1320 to the inquisitors of Carcassone and Toulouse* (Kors i Peters 2001, str. 119.)

⁵⁸ Rampton 2018, 234.

⁵⁹ Nyhlom Kallestrup 2015, str. 17.

⁶⁰ Rampton 2018, str. 179.

⁶¹ Kieckhefer 2011, str. 82,

⁶² Tarrant 2020, str. 6.

⁶³ Bailey 2002, str. 126.

variarum, grimorij iz 15. st. koji je jedan od rijetkih koji je preživio uništavanja okultnih djela. Navedena djela ukazuju da je popularnost magije i nekromancije toliko narasla da je pronalazila svoje podanike čak i među crkvenim redovima – svećenicima, redovnicama ponekad čak i biskupima, koji su za izvođenje rituala sklapali dogovore sa demonima kako bi ostvarili osobnu dobit ili nanijeli drugome zlo. Godine 1398. teološki fakultet sveučilišta u Parizu izdaje proglas kojim osuđuje prakticiranje magije;⁶⁴ franjevac Bernardino iz Siene organizira paljenja okultnih knjiga i magijskih predmeta u Sieni;⁶⁵ u svibnju 1430. g. Ivana Orleanska je spaljena na lomači nakon što je optužena za herezu,⁶⁶ a za to vrijeme dominikanac Johannes Nider putuje središnjom Europom, prikuplja svoja i tuđa iskustva u kontekstu magije, zapisuje ih i u konačnici 1437. g. objavljuje traktat pod nazivom *Formicarius* koji će u narednim desetljećima služiti kao temelj za pisanje jedne od najozloglašanih srednjovjekovnih knjiga koja je ujedno zapečatila tragičnu sudbinu žena diljem Europe - *Malleus Maleficarum*.

⁶⁴ Ibid., str. 126.

⁶⁵ Rampton 2018, str. 269.

⁶⁶ Ibid., str. 272.

3. ŽENA U SREDNJEM VIJEKU

Život prosječne srednjovjekovne žene u Europi za današnje pojmove bio je poprilično težak. Briga za djecu, pripremanje hrane, briga za stoku i pomoć ostalim članovima obitelji samo su neke od obaveza koje je srednjovjekovna žena imala, a određena godišnja doba zahtjevala su dodatne napore posebice kod onih žena koje su živjele u ruralnim krajevima. Žene su često već u adolescentnoj dobi ili bile oženjene ili zaređene, a rijetko kada je postojala treća opcija. Zadaća oženjenih je bila roditi djecu koja će na bilo koji način koristiti toj obitelji i kućanstvu. Trudnoće i porodi su često završavali tragično i za majku i za dijete zbog niza komplikacija koje tadašnja medicina nije znala riješiti. Porodima su uglavnom pomagale primalje koje su čak i mogle krstiti dijete za koje se pretpostavljalo da neće preživjeti. Uloga žene u širem društvenom aspektu srednjovjekovne Europe uvelike je ovisila o razvitku katoličke Crkve u svojim ideologijama i naucima. Kako je majčinstvo koje se ugledalo na Djevicu Mariju shvaćano kao najveća vrijednost jedne žene, tako se slabost ženske prirode i opasnost koju je ona predstavila za muškarce odrazilo kroz figuru Eve. Kao što je Eva nastala od Adamovog rebra, na taj način u srednjovjekovnom narativu su muškarci neka vrsta autoriteta ženama te kao što je Evina slabost i naivnost navela nju samu i Adama na gijeh, tako iste te karakteristike određuju sudbinu velikom broju žena koje će često sa sobom u propast, odnosno grijeh, odvesti i muškarca. Sveto pismo, uz poneke kontradikcije⁶⁷ navodi da žene trebaju šutjeti u crkvi i ako im treba pomoć da se moraju obratiti svojim muževima.⁶⁸ Nadalje, trebaju biti prikladno odjevene i koristiti svoju dobrotu i pokornost kao jedini ukras. Moraju biti pokorne u svojoj vjeri i odnosima sa muškarcima te im nije dopušteno poučavati, a ono što će ih spasiti jest rađanje djece.⁶⁹ Kada govorimo i o ženama iz aristokratskih obitelji, često je i njihovim sudbinama upravljao netko drugi, uglavnom muškarac u obitelji koji je iskorištavao njihove titule za širenje obiteljskog nasljedstva te stjecanje vojne i političke moći.⁷⁰ Iz svega priloženog vidimo da je žena u srednjem vijeku rijetko imala svoje ja, čak i kada je bila aristokratske krvi, a njena sudbina je velikim dijelom bila određena već pri samom njenom rođenju. Nadalje, dalo bi se raspraviti koliko slobode su imali i muškarci koji su također u ovom patrijarhalnom sistemu imali svoje uloge i obaveze. Ipak oni muškarci koji su se našli na pozicijama moći su bili ti koji su te uloge i određivali te su to činili u skladu sa moralnim vrijednostima za koje je odgovorna bila katolička Crkva. Kroz prethodno poglavlje vidjeli smo

⁶⁷ Prva Korinćanima 11:5

⁶⁸ Prva Korinćanima 14:33–35

⁶⁹ Poslanica Timoteju 2: 9-15

⁷⁰ British Library. Medieval manuscripts blog. Women in medieval society. <https://www.bl.uk/the-middle-ages/articles/women-in-medieval-society> (pristupljeno 18.8.2023.)

da tijekom velikog dijela srednjeg vijeka žene nisu bile prva asocijacija na spomen vještice bez obzira na svoj položaj u društvu i da su muškarci bili ti čija se magija ponekad shvaćala kao ozbiljna prijetnja koja bi mogla nanijeti stvarnu fizičku štetu. Kako su stoljeća prolazila i utjecaj Crkve je jačao, a Crkva je sve više definirala s jedne strane ulogu, prirodu i sposobnost žene, a s druge magiju, to su ta dva pojma postajala sve srodnija. Narativ se mijenja od toga da je žena na svim svojim razinama toliko slaba da je je to sputava u služenju vlastite vjere ili prakticiranja magije, a upravo ta njena slabost će u 15. st. otvoriti vrata demonskom. O ovome ćemo više u idućem poglavlju.

Važno je još spomenuti i prisutnost, najčešće, lažnih optužbi koje su velikim dijelom proizlazile iz pakosti, ljubomore ili ljutnje. Vrlo često su žene, posebice u razdoblju od 15. - 17. st., kada je svijest o vještice naglo porasla i suđenja takvim zločinima je bilo sve više, bile optuživane da su vještice jer su se zamjerile nekome od poznanika ili susjeda, jer su sudjelovale u nevjeri ili je to jednostavno bio način rješavanja obiteljskih i međususjedskih odnosa, prepirki oko posjeda i sl.

4. JOHANNES NIDER *FORMICARIUS* – TEMELJ ZA *MALLEUS MALEFICARIUM*

Johannes Nider rođen je početkom 1380ih godina na jugu današnje Njemačke, u malenom gradiću imena Isny. Početkom 15. st. pridružio se dominikanskom redu u Colmaru nakon čega je kratko studirao teologiju u Cologneu. Svoje teološko obrazovanje je završio tek 1425. g. u Beču. 1431. g. postaje glavni član vijeća Basela, a 1436. dekan teološkog sveučilišta u Beču. Tijekom svog života, Nider sudjeluje i potpomaže brojne vjerske reforme u Carstvu, pregovara sa Husitima u Bohemiji i piše brojne traktate među kojima je najpoznatiji *Formicarius*.⁷¹

Formicarius je traktat pisan latinskim jezikom u formi dijaloga, a strukturiran je poput mravinjaka (otkud mu i samo ime potječe) koristeći mrave i njihove forme, kvalitete i uvjete u kojima žive kao alegoriju.⁷² Traktat je tiskan u sedam izdanja u razdoblju od 1470ih do 1692. g., a do danas je sačuvano čak 25 primjeraka što ukazuje na njegovu veliku traženost i raširenost.⁷³ U glavnoj ulozi pojavljuje se dominikanski teolog te učenik. Učenik postavlja pitanja, a teolog odgovara antičkim i ranosrednjovjekovnim teološkim i filozofskim izvorima koje upotpunjava raznim pričama na temu demona, magije i vješticiarstva koje je čuo i kojima je svjedočio dok je boravio u Baselu i Beču. Naravno, glavni lik predstavlja samog Nidera.⁷⁴ Neka od priča koje navodi su primjerice ona o ženi koju je nekoliko dominikanaca pokušalo ozdraviti tako što su je nagovorili da im dopusti da svjedoče njezinom vještichjem letu, na što je žena sjela u veliku posudu na stolu i počela se mazati raznim mastima dok je izgovarala čaroliju sve dok nije usnula dubok san. Kada se probudila priznala je svjedocima da je letila sa Venerom, na što su je oni morali uvjeriti da nije.⁷⁵ Petar iz Berna ispričao je Nideru priču o vještici iz Lausanne koja je skuhala i pojela svoju vlastitu djecu, a u Bernu su vještice pojele čak 13 djece. Nider daje i svjedočanstvo jedne vještice u kojem priznaje da napadaju i krštenu i nekrštenu djecu koja nisu zaštićena križevima i molitvama, krađu tijela djece iz grobova i kuhaju ih u velikim loncima što potom konzumiraju te također izrađuju masti koje daju i drugima.⁷⁶ U *Formicariusu* se također može pronaći priča o Ivanoj Orleanskoj koju je Nider čuo od kolege Nicolasa Amicia, pariškog teologa s kojim je skupa bio u Vijeću Basela.⁷⁷ Ostale priče potječu uglavnom iz mjesta koje je Nider posjetio i u kojima je boravio poput Kölna,

⁷¹ Bailey 2006, str. 826.

⁷² Bailey 2003, str. 91.

⁷³ Ibid., str. 3.

⁷⁴ Ibid., str. 12.

⁷⁵ Broedel 2003, str. 112-113.

⁷⁶ Ibid., str. 128.

⁷⁷ Bailey 2003, str. 50.

Beča, Nürnberga i Basela. U tim mjestima *Formicarius*, jednom kada je izdan, je postao izuzetno popularan i čitan.⁷⁸ Priča u *Formicariusu* je mnogo i one su većim dijelom nepovezane i prepune moralnih pouka zbog čega je povjesničarima bilo vrlo teško istraživati ovaj tekst. No, možda najjednostavnija njegova interpretacija je ona reformatska i propagandna. U lukavo ubačenim detaljima poput spominjanja nedostatka križeva ili molitve zbog čega osoba postaje žrtva magije vidimo istinitu svrhu teksta. Nider ga je zamislio kako se čita tokom ceremonija i kako pomaže vjernicima definirati grijeh, pobjediti ga i vratiti se moralu i čistoći prihvaćanjem kršćanskog nauka. Kroz priče Nider ukazuje i na mnoge religijske promake, grijeha i korupciju na koju je naišao u tadašnjoj kršćanskoj Europi.⁷⁹

Nider je bio sličnog stava kao i Toma Akvinski, smatrao je da je za uspješan ritual potrebna veza sa demonskim inače taj ritual ne bi bio valjan i u *Formicariusu* naglašava da su upravo Sotona i demoni odgovorni za prakticiranje vješticearstva među ljudima.⁸⁰ U Niderovim tekstovima također vidimo sve popularnije izjednačavanje vješticearstva sa herezom posebice zbog spominjanja kanibalizma koji je bio okarakteriziran kao najgori mogući zločin protiv ljudskosti te njegovim činom osoba je svjesno odbacila svaku povezanost sa onim humanim u sebi. Slično su okarakterizirani incest i različite seksualne perverzije, a Nider ovakvu magiju naziva *maleficium*.⁸¹ Važno je spomenuti da u svojim pričama također opisuje vještice okupljanja koja se izvode uz nužnu prisutnost demona ili Sotone.⁸² Novi pogled na vješticearstvo kojeg Nider pruža jest to da on stavlja ženu i izopačenost ženskog spola u središte ove rasprave.⁸³ Nider smatra da njihova slaba priroda čini žene podložnima utjecaju demona i Sotone i time preispituje njihovu vjeru.⁸⁴ Poseban naglasak stavlja na čednost i djevičanstvo žene te smatra da ženina moralna vrijednost ovisi jedino o njoj seksualnosti, a žene dijeli u dvije kategorije: one potpuno čiste i dobre i one potpuno prljave i zle.⁸⁵ Smatra da žene ne mogu učiniti veliku štetu kroz fizičko nasilje pa da se zbog toga okreću *maleficiumu*.⁸⁶ Nadalje radi razliku između magije koju izvode žene i one koje izvode muškarci; muškarci, odnosno *maleficos*, izrađuju amajlice i od predmeta čine živuće životinje, dok su žene, odnosno *maleficas*, sposobnije učiniti mnogo veću štetu kao primjerice svojim letom na metli izazvati

⁷⁸ Ibid., str. 96.

⁷⁹ Ibid., str. 99.

⁸⁰ Broedel 2003, 113.

⁸¹ Ibid., str. 129.

⁸² Ibid., str. 130.

⁸³ Kounine i Ostling 2016, str. 21.

⁸⁴ Ibid., str. 22.

⁸⁵ Bailey 2003, str. 102.

⁸⁶ Ibid., str. 171.

oluje i tuče i pogledima otrovati djecu.⁸⁷ Nider je u slabosti žena vidio i veliku opasnost za muškarce, ponovno mišljenje koje je bilo učestalo. U nekim redovima je bilo zabranjeno da muškarci redovnici odlaze u ženske samostane ili na polja gdje su radile redovnice jer su čak i one bile smatrane slabima i opasnima.⁸⁸ Nider kao najveću kvalitetu koju žena može imati navodi čednost – nešto što spominje kroz cijeli *Formicarius*, a gura ovu ideju do te mjere da savjetuje ženama da jednom kad, odnosno ako, izgube djevičanstvo moraju poduzeti apsolutno sve mjere da ostaju čedne i da moraju braniti svoju čednost čak i ako im o tome ovisi život. Moglo bi se reći da je u tom aspektu Nider čak uzdizao žene iznad muškaraca jer je smatrao ženino djevičanstvo i čednost mnogo vrijednije nego muškarčevo. Smatrao je da se održavanjem svoje čistoće one bore protiv prirodnih nagona i slabosti.⁸⁹ Iako je ovakvo mišljenje da je žena slabija, kako fizički, tako i psihički, moralno i duhovno bilo sveprisutno u srednjovjekovnom društvu, a temeljilo se na raznim klasičnim piscima poput Aristotela, raznim biblijskim tekstovima i u učenjima mnogih dominikanskih teologa, Niderov *Formicarius* je ovo mišljenje samo još više učvrstio.⁹⁰

Tijekom svog života Nider piše i traktat *Praeceptorium divinae legis*, u kojem se osvrće na deset božjih zapovijedi, a koji je kao i *Formicarius* stekao veliku popularnost u idućim desetljećima. I u ovome dijelu se dotiče vještice, a primarno se osvrće na mogućnost vještice da nanese fizičku štetu muškarcu. Raspravlja kako je to apsolutno moguće, ali da je u tom slučaju oštećeno tijelo žrtve, ali ne i duša.⁹¹ Nadalje navodi tri razloga zašto se žene upuštaju u prakticiranje vještice: prvi zato jer su žene lakovjerne, a lažna vjera bila je glavni cilj Sotone; zatim njihova i psihička i fizička slabost kojom se najlakše može manipulirati zbog čega su one mnogo lakše mete od muškaraca i kao posljednje zato jer su imale dugačak jezik zbog čega bi svoje stečeno znanje lako dijelile sa svojim sestrama i prijateljicama.⁹²

U *Formicariusu* i *Praeceptorium divinae legis* po prvi puta kroz opise i svjedočanstva možemo definirati vještice kasnog srednjeg vijeka i one koje ga prakticiraju – nešto što neće samo uvelike utjecati na Heinricha Institoris prilikom pisanja *Malleusa Maleficaruma*,

⁸⁷ Ibid., str. 174.

⁸⁸ Ibid., str. 107.

⁸⁹ Ibid., str. 109.

⁹⁰ Bailey 2003, str. 106.

⁹¹ Broedel 2003, str. 80.

⁹² Ibid., str. 80.

već će oblikovati i moderno mišljenje i percepciju o vješticama: tko su one, kako izgledaju, što čine, gdje se okupljaju, kako ih otkriti i što poduzeti protiv njih.

5. HEINRICH INSTITORIS I PUT KA PISANJU MALLEUSA MALEFICARUMA

Heinrich Kramer, također poznat pod imenom Henirich Institoris, rođen je 1430. g. u Schlettstadu, malenom gradiću na sjeveroistoku Francuske koji danas graniči sa Njemačkom i Švicarskom. Već kao mladić se pridružio redu dominikanaca gdje se obrazovao iz područja humanistike, umjetnosti, filozofije i teologije. Kao jedan od istaknutijih učenika dobio je priliku studirati teologiju u Kölnu koji se tada smatrao jednim od najboljih dominikanskih škola u Europi. Ondje je proučavao Sveto pismo i teologiju Tome Akvinskog, što ga je u konačnici dovelo i do diplome iz teologije koju je dobio u Rimu 1479. g. Kao istaknuti i iznimno obrazovni dominikanac, Crkva mu je često povjeravala važne zadaće.⁹³ 1467. g. je poslan propovijedati protiv husita u Češku i središnju Njemačku, a iste godine mu je biskup Wroclawa dao ovlast otpuštanja grijeha i davanja potpune oprosti, što nisu uživali svi koji su se borili protiv ovih heretičkih pokreta. U konačnici njegovo obrazovanje i uspjesi u zadaćama koje mu je dodijelila Crkva, doveli su ga do titule inkvizitora koju je dobio u Rimu 1474. g. sa posebnom povlasticom obnašanja dužnosti gdje god je poželio. 1478. g. papa Siktsto IV. postavlja ga za inkvizitora na području sjeverne Njemačke gdje mu se 1482. g. pridružuje Jacob Spranger koji se kao i Institoris istaknuo u dominikanskom redu kao vrlo obrazovan i koji je u ovo vrijeme bio dekan sveučilišta u Kölnu. U svega nekoliko godina Institoris je postao vodeći inkvizitor u Njemačkoj, često hvaljen od strane Svete Stolice, no bez obzira na svoj uspjeh u karijeri, redovnici i ljudi koje je susretao radeći kao inkvizitor smatrali su ga vrlo neozbiljnim, djetinjastim i neprofesionalanim. Opisivan je kao vrlo odbojna, ratoborna i zlobna osoba ogromnog ega i dugačkog jezika koju su često pratili skandali. Interesantno je da su to sve učestale karakteristike žena koje je on sam prozivao vješticama. Zbog uvreda usmjerenih caru zaradio je zatvorsku kaznu koja je kasnije bila odbačena, optužen je za krađu novca od strane drugih redovnika u samostanu u Baselu i jednom prilikom je čak bio optužen za utaju novaca koji je bio namijenjen za rat protiv Osmanlija – nešto za što također nikada nije bio osuđen i unatoč čemu je zadržao položaj inkvizitora.⁹⁴

Institoris je još kao učenik razvio dubok poziv kao zaštitnik vjere od heretika i vještica, a njegova strast prema tome je tokom njegove karijere evidentno i potvrđena. U samom

⁹³ Broedel 2003, str. 11.

⁹⁴ Ibid., str. 12.

Malleusu te osobnim izvještajima, Institoris tvrdi da je on sam zaslužan za osude preko 200 vještica – informacija koju je vrlo moguće preuveličao, no koja ukazuje na njegovu ustrojnost u onome što je smatrao svojom misijom.⁹⁵ Ono što se može potvrditi je primjerice slučaj u Ravensburgu 1484. kada je zbog njega osam žena bilo osudno i spaljeno pod sumnjom da prakticiraju magiju.⁹⁶ Njegova upornost potvrđena je još i više kasnije te godine kada uz kolegu Jacoba Sprengera, šalje pismo Svetoj Stolici u kojem navodi neke od slučajeva hereza s kojima se susreću i moli papu za pomoć koju im klerici u Njemačkoj ne žele pružiti.⁹⁷ Kao odgovor na molbe Inocent VIII. izdaje papinsku bulu *Summis desiderantes affectibus* koja stavlja Institorisa i Sprengera pod zaštitu od bilo kakvih smetnji na koje bi mogli naići od strane drugih svećenika ili biskupa te progon vještica stavlja striktno pod jurisdikciju inkvizitora.⁹⁸ U idućih par mjeseci papa piše pisma nadvojvodi Siegmundu Tirolskom i nadbiskupu Mainza u kojima ih potiče na potporu inkvizicije.⁹⁹

Među prvim gradovima u kojima je Institoris proveo svoju novu kampanju bio je Innsbruck, a prvo područje koje je bilo pod njegovom jurisdikcijom je bila biskupija Brixen. Svoj autoritet je proveo na način da je najprije pristupio tamošnjem biskupu Golseru koji je dalje proširio odredbe bule na ostale dijelove klera, koji su sada bili podređeni Institorisu; zatim je donesena odluka indulgencije od 40 dana svima koji bi pristupili sa informacijama o vješticama, a Institoris je također po zidovima crkve povješao obavijesti u kojima je pozvao svih sa bilo kakvim informacijama o *maleficiumu* da pristupe. Institoris je tada započeo sa propovjedanjem koje je bilo svakodnevno u cilju obrazovanja naroda o opasnostima prakticiranja magije, kako prepoznati one koji to čine i kako poduzeti mjere zaštite. Sve ovo je rodilo velikim uspjehom jer je u vrlo kratkom periodu nekolicina ljudi pristupila s glasinama i dokazima o vješticama, a u nekoliko tjedana bilo je optuženo čak njih 50.¹⁰⁰ Neke glasine i dokazi su uključivali ljudsku i životinjsku dlaku te kosti nekrštenog djeteta kao ritualne predmete, zatim priče o vješticama koje su svoje znanje prenosile mladim djevojkama i priče o zazivanju Sotone. Institoris je navodno prilikom svog boravka u Innsbrucku skupio oko 40 stranica svjedočanstava.¹⁰¹ Među suđenjima koje je Institoris ondje proveo odigralo se i ono Helene Scheuberin. Uz Helenu, suđenje je gradskoj vijećnici u Innsbrucku čekalo još 13

⁹⁵ Broedel 2003, str. 14.

⁹⁶ Ibid. str. 14.

⁹⁷ Kors i Peters 2001, str. 177.

⁹⁸ Nyhlom Kallestrup 2015, str. 18.

⁹⁹ Broedel 2003, str. 15.

¹⁰⁰ Ibid., str. 15-16.

¹⁰¹ Kieckhefer 2011, str. 35

optuženih. Komisiju koja provodi ispitivanje je činio biskup Brixena Georg Golser, doktor teologije i običajnog prava Sigismund Saumer, tri dominikanca i inkvizitor Heinrich Institoris koji je vodio glavnu riječ. Ovo nije bilo prvi put da se Institoris i Scheuberin susreću, naime jednom prilikom kada ga je vidjela na ulici Innsbrucka odreagirala je poprilično grubo na njegovu pojavu, a priče koje su je pratile poput one u kojoj je tokom propovijedi izjavila da je Institoris taj koji je sklopio pakt s Vragom, zasigurno joj nisu išle u korist. Komisija Scheuberin opisuje kao agresivnu, samostalnu ženu, upitnih morala i seksualne prirode sa reputacijom da se bavi magijom, druži sa hereticima i da je čak odgovorna za smrt jednog viteza. Optužena je za vještice, obožavanje demona i spolne odnose sa Vragom, a njeno ispitivanje se sastojalo od niza pitanja koja su se dodirivala njene intime, djevičanstva i seksualnih odnosa. Pitanja su bila toliko vulgarna da je Institoris u više navrata pitan da prestane s njima od strane ostatka komisije što je u konačnici rezultiralo odbacivanjem osuda, a osumnjičeni su bili pušteni.¹⁰²

Zbog velikog uspjeha Institorisove kampanje ubrzo je dobio potpunu episkopalnu jurisdikciju i pravo da provodi suđenja u biskupovo ime. No, njegova slava nije dugo trajala i nakon samo mjesec dana biskup Golser je zatražio od Institorisa da napusti grad zbog količine skandala koja su njegova suđenja izazvala (poput skandala sa Helenom Scheuberin) što je Institoris, nakon još niza pisama koja su mu bila upućena i od kojih su neka bila prijeteća i spominjala su muževe optuženih vještica, konačno i učinio u veljači 1486.¹⁰³

¹⁰² Broedel 2003, str.1.

¹⁰³ Ibid., str. 16-17.

6. *MALLEUS MALEFICARUM*

Inspiriran događajima u Innsbrucku i prikupljenim svjedočanstvima te još uvijek uporan i ustrojan u svojoj misiji, Heinrich Institoris započinje s pisanjem *Malleusa Maleficaruma*. Polazi od istog argumenta kao i Nider u *Formicariusu*, a to jest da su najčešće žene te koje se bave vješticiarstvom zbog svoje slabe i zavodljive prirode, a Institorisa toliko inspirira *Formicarius* da ga u nekoliko dijelova i citira. U idućem stoljeću, u jeku progona vještica, ova dva dijela su bila toliko popularna da su se često i zajedno prodavala.¹⁰⁴ Do kraja 1486. g. Institoris dovršava *Malleus Maleficarum* te je započeto njegovo tiskanje u tiskari Petera Dracha u Speyeru, a kroz iduće stoljeće bit će izdan u 30 izdanja te steći ogromnu popularnost diljem Europe te će ostaviti svoj trag u povijesti kao jedna od najzloglasnijih knjiga ikada napisanih.¹⁰⁵

Cilj traktata bio je da postane neka vrsta priručnika inkvizitorima kako prepoznati vještice, gdje ih pronaći i kada, čime se točno bave i kojim metodama se koristiti za njihovo uništenje. Navodi veliki broj svjedočanstava i kratkih priča kao i općenitih narodnih vjerovanja koji su vrlo precizno formulirani i daju jasnu poruku da se vješticiarstvu treba suprotstaviti i da ga, zajedno sa svima koji ga prakticiraju, treba u potpunosti iskorijeniti.¹⁰⁶ Traktat započinje već spomenutom bulom *Summis desiderantes affectibus* pape Inocenta VIII. izdanom 1484. g. Iako je bula mnogo detljnija i preciznija u interpretaciji vješticiarstva i vještica od svih prethodno izdanih, ona je bila kulminacija sve popularnijih teoloških razmišljanja i narodnih vjerovanja druge polovice 15. st. prema kojima pakt s Vragom sada može sklopiti bilo tko, čak i oni na dnu društvene i obrazovne ljestvice. Njen cilj jest raširiti svijest o ovoj novoj opasnosti koja je snašla Europu, ali i potvrditi papinski autoritet kao jedini koji se toj opasnosti može suprotstaviti. Spominje spolne odnose koje osoba koja prakticira vješticiarstvo ima sa Vragom, sposobnosti te osobe da izaziva tuče i oluje koje će štetiti usjevima i imanjima i bolesti koje će štetiti životinjama i ljudima te sveopće bogohuljenje i negiranje Boga. No ipak, papa je vrlo jasan u tome da krivac može biti i muškarac i žena što se uvelike razlikuje od *Malleusa Maleficaruma*. Nadalje Institoris u svojoj knjizi radi jasnu razliku između vješticiarstva kao idolatrije i vješticiarstva kao hereze, što je također vrlo bitna razlika između njegovog stava i stava pape po ovom pitanju.¹⁰⁷ Bez obzira na neslaganja, težina ove papinske bule kao dokumenta koji će potvrditi već započeti progon vještica na području Carstva, značila je i

¹⁰⁴ Bailey 2003, str. 3.

¹⁰⁵ Kounine i Ostling 2016, str. 19.

¹⁰⁶ Calvo 2021, str. 127-128.

¹⁰⁷ Kallestrup 2015, str. 18-20.

potvrdu svih autorovih razmišljanja zbog čega je navedena kao uvodni dio *Malleusa Maleficaruma*. Dio povjesničara smatra da je i samo uključivanje Jacoba Sprengera kao drugog autora teksta bio Institorisov pokušaj da učini tekst što relevantnijim. Nadalje, zatražio je i službenu potvrdu sveučilišta u Kölnu na što je dobio dva odgovora: u prvom je dobio potpise četiri člana sveučilišta koji potvrđuju knjigu uz uvjet da se njen sadržaj pridržava smjernicama katoličke vjere i kanonskog prava; drugi odgovor je sadržavao mnogo više potpisa no on pak uopće ne spominje *Malleus Maleficarum* već hvali inkviziciju i priznaje postojanje vještica što ukazuje na to da je moguće da je Institoris ili krivotvorio pismo i potpise ili da je prvo pismo stiglo sa potpisima članova koji su pročitali knjigu, dok su ostali članovi poslali svoje potpise naknadno.¹⁰⁸ Poanta jest da kada se radi o Institorisu i sadržaju *Malleus Maleficaruma* pa čak i tuđim potpisima, sve treba uzeti sa dozom opreza. Institorisov cilj je bio napraviti priručnik kojeg će svaki inkvizitor koristiti prilikom suđenja i ispitivanja zbog čega ne možemo isključiti mogućnost da je neke dijelove, brojke i potpise preuveličao ili krivotvorio. Poanta je bila stvoriti što strašniju i odbojniju sliku o vješticama koja će kod prosječnog srednjovjekovnog čovjeka, nebitno kojeg društvenog statusa, izazvati paniku i strah što će ujedno i opravdati progone vještica. To stvara problem jer ne znamo točno koji dijelovi su pretjerani i krivotvoreni, ali ono što znamo iz desetljeća koja će uslijediti jest to da je Institoris u svojoj namjeri svakako uspio što ćemo vidjeti u poglavlju koje se odnosi na progone u 16. i 17. stoljeću.

6.1 OSVRT NA PRVU CJELINU: DIO I. O TRI BITNA ELEMENTA ČAROBNAŠTVA KOJI SU VRAG, VJEŠTICA I PRISTANAK SVEMOGUĆEG BOGA

Malleus Maleficarum je podijeljen na tri dijela: u prvom se osvrće na postojanje vještica i korelaciju koje ono ima sa katoličkom vjerom, preispituje prirodu žene i njezinu povezanost sa demonskim te utjecaj koje vještice mogu imati na um i tijelo muškaraca; u drugom dijelu govori o moći vještica i kroz brojne primjere navodi što su sve vještice sposobne napraviti te također navodi kako se zaštititi; posljednji dio tiče se sudskih procesa i metoda ispitivanja i utvrđivanja krivnje optužene i koji su daljnji postupci ako je. Ovi dijelovi su dalje podijeljeni na veće cjeline koje se bave određenom tematikom ili na pitanja koje Institoris postavlja i na koje pokušava dati odgovore. Težnja ovog traktata jest argumentirati da su žene podložnije prakticiranju magije stoga će iz svakog dijela biti iznesena neka poglavlja koja potiču tu ideju i samim time mizoginiju te iz kojih proizlaze stereotipi o tome što su vještice. Institoris većinu

¹⁰⁸ Broedel 2003, str. 19.

poglavlja potkrepljuje „stvarnim“ događajima bilo iz vlastitog iskustva ili iz iskustva koje je pročitao i naučio.

Počevši od samog naslova *maleficarum* u genitivu ženske množine, unaprijed vidimo Institorisovo stajalište da je vješticiarstvo uglavnom zločin kojeg čine primarno žene.¹⁰⁹ U prvom podnaslovu knjige *Dio prvi govori o tri bitna elementa čarobnjaštva, koji su Vrag, vještica i pristanak svemogućeg Boga* kojeg čini sveukupno 18 pitanja, Institoris obavještava sve one koji su do sad negirali postojanje vještica da vještice uistinu postoje, one uistinu surađuju sa Vragom i posljedice tog pakta mogu biti katastrofalne. Institoris započinje *Malleus Maleficarum* tvrdnjom koju će kasnije ponavljati kroz cijeli tekst, a to je da svatko tko vjeruje da se neko stvorenje može promijeniti na bolje ili gore ili preobraziti svoje obličje, bez djelovanja Boga, jest heretik ili poganin te svatko tko tvrdi da su vještice stvarne promovira herezu.¹¹⁰ Čitatelj se ovdje može zapitati kako ova tvrdnja može biti točna, ako je sama knjiga posvećena progonu vještica, te Institoris elaborira, objašnjavajući hijerarhiju u kojoj je Bog na vrhu, a Vrag i demoni su ispod njega, da vješticiarstvo uistinu postoji te je ono djelo demona, ali ti demoni su za taj čin vješticiarstva trebali dobiti dopuštenje od Boga. Institoris temelji svoje tvrdnje na vlastitim interpretacijama božanskog, crkvenog i svjetovnog prava i dolazi do zaključka da iako su neka djela načinjena kroz vješticiarstvo striktno djela demonskog, ona se ne mogu uspoređivati po svome učinku sa onime što je Bog sposoban učiniti jer su ipak demoni i Vrag ispod Boga, no ako je osobi, na koju je čin vješticiarstva usmjeren, potrebna kazna, buđenje ili čišćenje, u tome slučaju Bog može dati svoje dopuštenje da čin bude izvršen.¹¹¹ Ovdje je važno istaknuti, da Institoris često koristi ogroman broj primjera poput antičkih i srednjovjekovnih pisaca, srednjovjekovnih zakona, kanona i sl. iz kojih precizno izdvaja manje dijelove koje tada slaže u cjelinu koja odgovara njegovom vlastitom narativu. U drugom dijelu knjige to ponovno radi referirajući se na iste izvore koje je već spomenuo ili na vlastita ili tuđa „istinita“ svjedočanstva koja je odlučio uvrstiti u knjigu. U VI. poglavlju prvog dijela knjige, *O vješticama koje se podaju demonima*, daje odgovor na pitanje zašto se praznovjerje prvenstveno asocira sa ženama. Zapčinje poglavlje vrlo jasno navodeći da njegov odgovor proizlazi iz brojnih „vjerodostojnih“ svjedočanstava na koje je naišao, a o kojima je dobro pričati jer su ona nešto što posebice žene trebaju čuti. Nadalje opisuje žene kao slaba bića koja ne poznaju umjerenost ni u dobru ni zlu te citira sv. Ivana Zlatoustog koji opisuje žene kao neprijatelje prijateljstvu, nužno zlo te prirodno iskušenje. Naziva ih lakovjernima zbog čega su

¹⁰⁹ Kounine i Ostling 2016, str. 21.

¹¹⁰ Institoris i Spranger 2006, str. 79-80.

¹¹¹ Ibid., str. 89-90.

one lakše mete demonskih utjecaja od muškaraca te također imaju dugačke jezike zbog kojih ne mogu sakriti stečeno znanje od drugih žena.¹¹² Ovdje vidimo veliki utjecaj *Formicariusa* i *Praeceptoruma* na oblikovanje Institorisovih misli. Dalje navodi kako su žene lošijeg pamćenja od muškaraca te su u prirodi neukrotive;¹¹³ uspoređuje ženin glas sa pjevom sirena koji zavodi prolaznike, a potom ih ubija; a osvrće se i na njihov hod, držanje i odijevanje. Zaključno, kaže Institoris, sve čarobnjačke radnje proizlaze iz tjelesne požude koja je u ženama nezasitna. Jos jedna bitna informacija koju Institoris daje u ovom dijelu jest ta da je Bog dao dopuštenje vješticama (čije sposobnosti u konačnici dolaze od demona i Vraga) da odstranjuju udove (posebice spolne kod muškaraca), sprječavaju oplodnju, izazivaju pobačaje te žrtvuju djecu demonima zato jer je prvi grijeh ušao u ljude u trenutku kada su oni oplodeni u maternici njihove majke.¹¹⁴ Institoris se ne zadržava previše na ovoj tvrdnji, iako je do kraja knjige spominje više puta, što ostavlja dojam da se ona mora shvatiti takva kakva jest, bez previše pitanja. Institoris ipak ne krivi sve žene da su apsolutno zle, on je mišljenja da ih njihova naivna i slabašna priroda ponekad može dovesti do apsolutne čistoće i čednosti i da se i one mogu iskazati kao uzorne vjernice i svete, jer kako su sklone da ih privuče zlo, tako su sklone da ih privuče i dobro, ali uglavnom je češća prva varijanta. Institoris kroz svoj stav koji je vrlo direktan, daje utisak da ne misli o ženama kao o misaonim bićima, već kao o bićima koja su potpuno ovisna o svojim osjećajima i potrebama što ih često odvede na loš put, no srećom njegova knjiga je ovdje da spasi barem mali broj onih koje još uvijek mogu biti spašene. Već u sljedećem dijelu potvrđuje ovaj stav, uspoređujući intelekt žene sa intelektom djeteta.¹¹⁵

Dotiče se Knjige Postanka kada Vrag i obličju zmije nagovori Evu da pojede jabuku, što ona i učini te potom nagovori Adama da učini isto. Institoris uzima ovaj dio Svetog pisma uspoređujući ga sa Knjigom Propovjednikovom nazivajući Evu gorom od smrti jer je zavela Adama i zato jer žena, za razliku od smrti koja uništava samo tijelo, uništava i dušu.¹¹⁶ Sve što žena radi, čak i kada plače, ona radi kako bi prevarila muškarca. Ona to radi praktički nesvjesno jer je to njoj intrinzično. Upravo zbog toga je sklonija u takvim trenucima poljuljati svoju vjeru i u potpunosti je odbaciti što je po Institorisu srž vješticearstva.¹¹⁷ U ostatku prvog dijela Institoris se bavi temama poput: *Mogu li vještice navesti ljudska srca na ljubav ili mržnju*,¹¹⁸

¹¹² Ibid., str. 144.

¹¹³ Ibid., str. 148.

¹¹⁴ Ibid., str. 150-152.

¹¹⁵ Ibid., str. 146-147.

¹¹⁶ Ibid., str. 150.

¹¹⁷ Ibid., str. 148.

¹¹⁸ Ibid., str. 153.

*Mogu li vještice proizvesti privid da je muški ud posve odstranjen*¹¹⁹ te *Mogu li vještice pretvoriti ljude u životinje*.¹²⁰ Kao što smo već naveli, Institoris ovdje filozofski i teološki pristupa ovim pitanjima, dok svjedočanstva za njih daje u idućem dijelu knjige.

6.2 OSVRT NA DRUGU CJELINU: *DIO II. KOJI GOVORI O NAČINIMA IZVOĐENJA RADNJI ČAROBNJAŠTVA I KAKO SE MOGU DOPUŠTENOM UKLONITI*

Drugi dio knjige *Malleus Maleficarum* pod naslovom *Dio II. koji govori o načinima izvođenja radnji čarobnjaštva i kako se mogu dopušteno ukloniti* dijeli se na dva dijela, prvi dio ili pitanje koje se odnosi na razne sposobnosti koje vještica ima i koje koristi kako bi naštetila drugome te drugi dio ili pitanje kako se zaštititi od vještičjeg čaranja. Uvod u prvo pitanje *Koje govori o onima protiv kojih moć vještica ne djeluje* daje dobru sliku o Institorisu i *Malleusu Maleficarumu*. Započinje opisivanjem onoga što ovaj dio knjige iznosi te navodi kako pretjerana filozofska i teološka objašnjenja ovdje nisu toliko bitna s obzirom u kojem razmjeru ih je naveo u prethodnom dijelu te navodi kako moli Boga da čitatelj neće tražiti dokaze za potvrdu svakog od navedenih slučajeva koji slijede jer je dovoljno samo iznijeti slučajeve koji dolaze iz pouzdanih izvora (od njega samog ili priča koje je čuo). Ovakva tvrdnja kod čitatelja može pobuditi sumnju jer iako je primjera mnogo, osim Institorisa ništa drugo ne potvrđuje njihovu istinitost, posebice kod primjera u kojima se radi o glasinama, odnosno gdje se protiv okrivljenog nije vodio nikakav sudski postupak o kojem se mogu pronaći stvarni zapisi i izvještaji. Zbog toga moramo sve primjere uzeti sa dozom opreza i zapitati se da li postoje neki primjeri koje je Institoris preuveličao ili čak izmislio, posebice kada se radi o težim slučajevima koji uključuju pobačaj, čedomorstvo, kanibalizam i sl. Sumnju možemo potkrjepiti pretpostavkom da što je više zapisanih slučajeva koji uključuju najteže zločine, to će oni privući i veću pozornost, ali i mnogo veću svijest o postojanju vješticarstva u društvu. Izazvat će paniku, a što je veća panika, to će više ljudi pristupiti sa određenim informacijama i dokazima. Institoris dalje nabroja tri kategorije ljudi koji uživaju božji blagoslov zbog čega nisu podložni da budu začarani: prva skupina su oni koji službeno vrše progon nad vješticama u koju spada on sam, zatim oni koji se koriste običajima Crkve kako bi se zaštitili od demona kao što su škropljenje, križanje, slavljenje crkvenih blagdana te oni koji uživaju blagoslov anđela, kojih je ujedno i najmanje.¹²¹ U sljedećem dijelu započinje sa nabranjem tri načina kako demoni kroz vještice zavode i privlače nevine. Najprije gubitkom imovine kojeg namjerno izazovu kako bi

¹¹⁹ Ibid., str. 169.

¹²⁰ Ibid., str. 174.

¹²¹ Ibid., str. 220.

što veći broj ljudi odlučio potražiti pomoć od vještica. Za ovo daje primjer seljaka iz Augsburga koji je izgubio sve svoje konje zbog čega se njegova žena odlučila obratiti vješticama. Također spominje brojne slučajeve na koje je naišao i on sam kao i mnoštvo drugih inkvizitora u kojima su se seljaci žalili da krave ne proizvode mlijeko ili su bolesne zbog čega su zatražili pomoć od vještica koje bi pristale uz uvjet da moraju učiniti nešto za njih što je često uključivalo neku vrstu negiranja Boga ili bogohuljenja tokom misnog slavlja i sl. Nadalje, drugi način kako demoni nalaze svoje žrtve jest kroz tjelesne odnosno seksualne požude koje se najčešće mogu pronaći kod mladih djevojaka. Institoris navodi kako su Vragu posebno primamljive djevice iako će puno lakše zavesti one koje to nisu, ali ponekad se voli potruditi. Ovdje daje primjer dviju vještica spaljenih u Regensburgu: jedna je priznala da je zavela kćerku bogatog muškarca tako što ju je pozvala doma gdje ju je dočekaao Vrag u formi mladog muškarca no djevojka se cijelo vrijeme križala pa plan nije bio uspješan, dok je druga priznala da je na putu ka svom ljubavniku upoznala Vraga također u formi mladog muškarca, koji joj je obećao zadovoljstvo ako mu pristane služiti. Dalje daje primjer iz Strasbourga gdje mlada djevojka, djevica, priča kako je jedne nedjelje ostala sama kod kuće kada ju je posjetila jedna starica. Starica joj je ispričala kako je može odvesti na mjesto gdje se nalaze mladi muškarci koji nisu iz grada na što je djevojka pristala te ju je starica odvela kod sebe kući. Prije nego što će ući u prostoriju starica joj je rekla da se ni slučajno ne smije prekriziti što je djevojka kriomice učinila. Starica se tada razljutila i u ime Sotone joj zapovjedila da napusti kuću. Kao treći način kako dovesti nekog do iskušenja, Institoris navodi siromaštvo i tugu. Ponovno daje primjere u kojima glavne uloge imaju žene koje su ovoga puta spavale s muškarcima u nadi da će to dovesti do braka, no kada se to ne dogodi one se okreću paktovima sa demonima ostvarjući tako osvetu ili tražeći pomoć. Navodi svjedočanstvo jednog muškarca iz Brixtena čiju je ženu na njihovom vjenčanju začarala njegova bivša djevojka iz mladosti koja je to učinila iz osвете.¹²² U sljedećoj točki drugog dijela *Malleusa Maleficaruma, O načinu sklapanja izričitog ugovora s đavlom*, Institoris navodi tri vrste vještica: one koje mogu učiniti štetu, ali ne liječiti; one koje liječe, ali ne mogu načiniti štetu te one koje i liječe i čine štetu. Naravno, ove treće predstavljaju i najveću opasnost. One mogu uzrokovati oluje i tuče, učiniti muškarce i životinje sterilnima, žrtvovati i pojesti nekrštenu djecu, predviđati budućnost, utjecati na odluke pravnih tijela, ponekad čak i ubiti pukom namjerom ili pogledom. Institoris kao i njegov prethodnik Nider te Toma Akvinski je stava da vještica i ritualni predmeti sami po sebi ne posjeduju nikakve moći te da je potrebna prisutnost demonskog da bi ritual bio uspješan, a za prisutnost demonskog potrebno je sklopiti

¹²² Ibid., str. 231-234.

pakt sa Vragom. Pakt je mogao biti sklopljen u prisutnosti drugih vještica kroz svečanu ceremoniju ili u privatnosti. U oba slučaja, Vrag se pojavio u formi muškarca i zatražio od žene određena obećanja i ritualne predmete izrađene od kosti i udova nekrštene djece kroz koje će ga i u buduće moći zazivati. Kao nagradu obećao je ženi što god ona poželi, svo bogatstvo i dugačak život. Žena Vragu uzvratila tako što nudi svoje tijelo i svoju dušu, zauvijek. Za primjer daje mladu vješticu iz baselske biskupije koja je to postala zbog svoje tete koja ju je dočekala doma sa 15 muškaraca obučenih u zelenu tkaninu tako da su nalikovali njemačkim vitezovima tog doba. Djevojka je trebala odabrati jednog od muškarca i oženiti se za njega, no odbila je čime je zaslužila batine. Kada je tokom batinjanja konačno pristala, odvila se gore opisana ceremonija.¹²³

Vrlo bitna karakteristika vještica koja se spominje još od *Canon Episcopi* iz 10. st. jest noćni let o kojem Institoris piše u sljedećem podnaslovu *Kako se vještice prenose s mjesta na mjesto*. Preispituje mogućnosti demona i Sotone i da li su one zadržane samo u deluzijama i snovima žena ili su zbilja moguće. Odnosno da li kada vještica leti noću i izvodi rituale u prisustvu drugih vještica, ona to zbilja čini u fizičkom svijetu ili su i taj let i mjesto okupljanja i druge vještice tek proizvod njenih snova na koje utječu demoni? Svoj potvrdni odgovor na ovo pitanje potkrepljuje sljedećom teorijom: ako se ne mogu transportirati to je onda ili zato jer Bog to ne dopušta ili zato jer Vrag to ne može učiniti. Ne može biti prvi razlog jer Bog očito dopušta da se događaju mnogo veće i gore stvari što samo u sebi također pobija i drugi razlog. Ako Sotona može poprimiti ljudski ili životinjski oblik i upravljati prirodnim pojavama, zašto ne bi bilo moguće da uz njegovu pomoć i dopuštenje Boga njegovi sljedbenici mogu letiti. Za primjer daje vrlo zanimljivu priču o vješici iz Waldshuta na Rajni koja nije bila pozvana na vjenčanje pa je prizvala Vraga koji ju je usred bijelog dana podignuo u zrak i odnio na vrh jednog od brda. Ondje je, uz prisutnost Vraga, iskopala rupu u koju je urinirala, a kada je urin promješala prstom, Vrag je izazvao snažnu oluju i tuču koja je naškodila sudionicima na vjenčanju.¹²⁴ Još jedna česta posljedica sklapanja pakta sa Vragom je i spolno općenje s njim o kojem raspravlja u IV. poglavlju. Ovdje postavlja nekoliko pitanja poput od kakvog je elementa načinjeno tijelo u kojem se demon manifestira, da li žene mogu vidjeti ili samo osjete čin općenja, da li ulogu igraju mjesto i vrijeme kada će se čin dogoditi i sl. Na sve pruža odgovore koji su ponovno popraćeni raznim primjerima iz filozofije i teologije ili vlastitih iskustava ili pak vlastitom interpretacijom ljudskog tijela.¹²⁵ Za razliku od svojih prethodnika

¹²³ Ibid. str. 236- 237.

¹²⁴ Ibid., str. 244-249.

¹²⁵ Ibid., str. 266.

poput Nidera koji su smatrali da ovakav čin najčešće nije suglasan i da su demoni silovali vještice, Institoris smatra da je spolno općenje sa Vragom svjesni čin u kojeg se vještica dobrovoljno upušta što potkrjepljuje brojnim priznanjima vještica, iz područja već spomenutog Regensburga i Konstanze, kojima je sam svjedočio, a u koje ne sumnja. U nekim slučajevima ove vještice su imale tek navršenih 12 ili 13 godina, a navodi da je do pisanja *Malleusa Maleficaruma* u ovim gradovima, zbog ovog grijeha spaljeno čak 48 žena.¹²⁶ Također spominje inkvizitora u Comu zbog kojeg je 41 žena završila na lomači i sve su javno priznale da su se upustile u ovaj čin. Ovu tvrdnju potvrđuje i Nider u *Formicariusu*.¹²⁷ Navjerojatnije se radilo o inkvizitoru Niccolu Comstantini da Biella koji bi se često, kao i Institoris našao u skandalima, bio protjerivan iz gradova i sela, a prilikom njegovog posjeta Comu njegovi pomoćnici su bili pretučeni.¹²⁸ Inkviziciju na području sjeverozapadne Italije nastavljaju i njegovi nasljednici Lorenzo Solerio (1483. - 1505. g.) i Antonio Pezzotellio (1479. - 1498. g.).¹²⁹

Kao što smo već spomenuli, kroz brojne primjere i odgovore koje može pružiti na, uglavnom, vlastita pitanja, Institoris se često osvrće na antičke i srednjovjekovne pisce poput Aristotela, Cicerona i sv. Augustina te kanone, Sveto pismo i sl. te vlastitom interpretacijom njihovih riječi pokušava potkrijepiti svoje tvrdnje što često ostavlja dojam manipulacije određenim narativima u svoju korist. Primjerice u VIII. poglavlju, *O načinu na koji pretvaraju ljude u životinje*, citirajući biskupa Regina iz Prüma, autora *Canon Episcopi*, koji navodi da tko god vjeruje da životinja može biti stvorena ili pretvorena u drugu životinju od bilo koga osim Boga, taj je nevjernik. Institoris interpretira značenje ovih riječi tako što dijeli životinje na one savršene poput čovjeka ili magarca koje može stvoriti samo Bog i one nesavršene poput zmija, žaba i miševa koje uz Boga, može stvoriti i Vrag. Također pripisuje bolesti i deformacije životinja sotoni. Zanimljivo je koliko je Institoris lukav u onome što navodi i kako uvijek uspije naći odgovor. U ranije navedenom poglavlju VIII. i poglavlju IV. gdje raspravlja o mogućnosti vještice da spriječi trudnoću, jasno navodi da je jedino Bog taj koji može stvoriti čovjeka, no nadodaje da to mogu učiniti i vještice uz božje odobrenje. Ne daje precizan razlog zašto je to tako, već potkrjepljuje tvrdnju slabim dokazima poput onog iz Reichshofena kada je žena plemića ostala trudna i njena primalja ju je upozorila da ne napušta dvorca, no ova je to učinila. Tijekom njenog boravka vani, prišla joj je vještica i uhvatila je za trbuh. Prestrašena, žena se u

¹²⁶ Ibid., str. 255.

¹²⁷ Ibid., str. 236.

¹²⁸ Ereticopedia. Constanini, Nicolo. <https://ereticopedia.wikidot.com/niccolo-constantini> (pristupljeno 26.08.2023.)

¹²⁹ Montesano 2018, str. 196.

bolovima vratila u dvorac gdje je rodila mrtvo i raskomadano dijete. Institoris tvrdi kako je Bog dao pristanak vještici da izazove pobačaj te da je to zapravo bila kazna za njenog muža čija je zadaća bila loviti vještice i privoditi ih pravdi.¹³⁰ Od vještičjih sposobnosti još je važno navesti njihovu mogućnost da prikriju muškarčev spolni organ tako da izgledao kao da je nestao, da zarazi ili rani stoku, da izazovu oluje i tuče i da žrtvuju djecu. Zanimljivo je također, koliki naglasak stavlja na primalje u prvom i drugom dijelu knjige. U poglavlju XI. prvog dijela *Mogu li vještice navesti ljudska srca na ljubav ili mržnju* proziva primalje kao najzlobnije od svih žena jer čine najperverziji akt od svih, a to je čedomorstvo.¹³¹ U poglavlju XIII. drugog dijela, daje nekoliko primjera u kojima su primalje bile odgovorne za smrt, ponekad, i više desetaka djece ili postpartum ili tokom trudnoće.¹³² U drugom dijelu ove cjeline *Postupak uništavanja i uklanjanja čarolija* Institoris kroz osam poglavlja navodi zaštitu protiv vještičarstva propisanu od strane katoličke Crkve. Već u samom početku navodi kako je zaštita potrebna ženama, jer su one sklonije dobrovoljno općiti sa demonima. Muškarci također to mogu činiti, ali tada nisu jednako krivi za to kao žene jer su oni ipak intelektualno inferiorni. Za primjer navodi muškarca iz Coblenza koji je spolno općio s demonima, ponekad i par puta za redom no cijeli čin je njemu bio nevidljiv i u biti ga je samo osjećao. Zaključak muškarca je bio da to mora biti čin neke žene koja ga je začarala.¹³³ Ovdje primjećujemo još jednu stvar koju Institoris učestalo radi kod primjera koje koristi, a to jest da čak i kada jest muškarac taj koji prakticira, ono što Institoris naziva, vještičarstvom i upušta se u čin općenja sa demonima, on je najčešće opisan kao jadan i začaran od strane neke žene. Vrlo rijetko se spominju primjeri gdje je sva odgovornost na muškarcu kao onaj iz lausanske biskupije kojeg Nider imenuje kao čarobnjaka imena Stadlin koji je priznao da je izazvao sedam pobačaja kod žene tako što je podmetnuo zmiju pod prag kuće.¹³⁴ Ovakav pristup ostavlja dojam da muškarac skoro nikada ne može doseći jednaku razinu krivnje kao i žena jer će se uvijek pronaći žena koja će biti kriva za njegovu krivnju. Također, ono što je evidentno iz prethodne priče iz Reichshofena, gotovo uvijek je muškarac prava žrtva vještičarstva, dok je žena ta na koju se odnosi kazna. Institoris daje nekoliko rješenja kako se osoba može riješiti demona, a koje navodi i Nider u *Formicariusu*: ispovjedi, križanjem, egzorcizmom, selidbom u drugo mjesto (selo, grad, područje) i ekskomunikacijom.¹³⁵ Ovdje daje nekoliko primjera koji ukazuju na

¹³⁰ Institoris i Spranger 2006, str. 265.

¹³¹ Ibid., str. 182.

¹³² Ibid., str. 125.

¹³³ Ibid., str. 338

¹³⁴ Ibid., str. 265.

¹³⁵ Ibid., str. 338.

vjerodostojnost ovih metoda, a te iste metode se uglavnom koriste i u slučajevima kada je čovjek pretvoren u zvijer, kada se muškarcu čini da mu nedostaje spolni organ, protiv tuča i kada je životinja začarana. Institoris tvrdi da je pored ovih metoda najbitnije da čovjek ima čistu vjeru i slijedi božje zapovijedi, da se redovito moli, da poštuje crkvene običaje te konstantno kontemplira o mucu Kristovoj.¹³⁶ Potrebno je navesti da u vrlo kratkom dijelu uvoda u postupke za ukljanjanje čarolija, Institoris raspravlja i o određenim poganskim metodama čija je uporaba izazivala podjelu među teolozima kasnog srednjeg vijeka. Dio teologa i kanonista je smatrao da je u redu koristiti ove metode jer iako vuku svoje korijene iz poganskih kultova, koriste se u svrhu uništavanja vražjih dijela što bi trebao biti glavni cilj bilo kojeg dostojnog vjernika. Institoris se sa time djelomično slaže i daje za primjer metodu kojom se koriste neke žene kako bi otkrile vješticu. Naglasak na žene. Naime, kada bi krava prestala donositi mlijeko, žene bi objesile vjedro s mlijekom iznad vatre i izgovarajući „praznovjerne,, riječi lupale bi ga štapom. To bi izazvalo Vraga da prenese te udarce na leđa vještrice koja mu služi što bi je oslabilo i umorilo. No, Institoris zaključuje da ovaj pristup navodi vješticu na mnogo gora dijela i da je zbog toga on kontraproduktivan. On priznaje da kada ta opasnost ne bi postojala da bi metoda bila prihvatljiva, ali ovako je nedopuštena.¹³⁷ Spomenuli smo da stavlja naglasak da to čine žene što bi moglo aludirati na Institorisovo mišljenje o promiskuitetu žena koje seže do te mjere da čak i kada se pokušavaju riješiti vražjih dijela, one to čine na praznovjieran način.

6.3 OSVRT NA TREĆU CJELINU: DIO III. KOJI GOVORI O SUDSKIM POSTUPCIMA PRED CRKVENIM I SVJETOVNIM SUDOVIMA PROTIV VJEŠTICA I SVIH HERETIKA

Treći i posljednji dio *Malleusa Maleficaruma* pod naslovom *Koji govori o sudskim postupcima pred crkvenim i svjetovnim sudovima, protiv vještica i, uistinu, svih heretika* podijeljen je na tri cjeline: prva se bavi pripremama za postupak, druga donosi podatke o samom postupku koji uključuje uhićenje i ispitivanje te treća koja se tiče izricanja presude i sve što slijedi nakon toga. Institoris je vrlo detaljan u ovim uputstvima te ćemo iz svake cjeline izdvojiti nekoliko nazanimljivijih točaka. U prvom pitanju prve glave *Metoda pokretanja sudskog postupka* navodi tri slučaja kada je sudski postupak nužan, a koje potvrđuje kanonsko pravo: kada netko optuži osobu za herezu ili pomaže hereticima i za to postoje dokazi te je spreman snositi posljedice u slučaju da se radi o lažnoj optužbi; kada netko optuži osobu za

¹³⁶ Institoris i Spranger 2006, str. 381.

¹³⁷ Ibid., str. 327.

herezu, ali ne želi biti umješan i nema dokaza već to čini jer je to od njega očekivano te kada se u određenom gradu, selu ili području pojave glasine ili župni izvještaji o vješticama. U prvom i drugom slučaju sudac treba uz sebe imati notara i još dvije vjerodostojne osobe uz koje će prikupiti i zapisati što više točnih informacija koje su kroz detaljno ispitivanje dobili od svjedoka. Institoris daje i upute kako informacije trebaju biti zapisane. Ako se radi o trećem slučaju, odnosno kada se na određenom području pojave glasine, popraćene župnim izvještajem, da su vještice prisutne, stvari se kompliciraju jer inkvizitor mora provesti detaljno ispitivnje, složiti vlastiti izvještaj i pronaći vjerodostojne svjedoke koji će te tvrdnje potvrditi. Dalje raspravlja o broju svjedoka koji je nužan da bi se slučaj mogao provesti. Minimalno bi trebala biti dva svjedoka ako se radi o slučaju u kojem su tvrdnje oba svjedoka jednake. U ostalim slučajevima gdje se tvrdnje razlikuju, svjedoka će, naravno, morati biti više. Također, broj svjedoka ovisi i o težini optužbe. U nedostatku dokaza protiv optužene vještice može svjedočiti druga vještica ili heretik, a jedino tko ne može svjedočiti je smrtni neprijatelj optuženog, odnosno netko tko je već pokušao ubiti ili ozljediti optuženog ili je bio žrtva optuženoga. Iskaz može biti dan više puta od strane istog svjedoka te svjedoci moraju prisegnuti da će govoriti istinu.¹³⁸ U drugoj cjelini trećeg dijela Institoris daje detaljne upute kako pristupiti ispitivanju svjedoka i optuženika, uhićenju i zatvaranju vještice, imenovanju branitelja optužene i njegovim ovlastima te ispitivanju pod mučenjem i kako za vrijeme mučenja prepoznati da li se uistinu radi o vještici. Prilikom uhićenja vještice potrebno je temeljito pretražiti njenu kuću kako bi se pronašli ritualni predmeti koji bi je mogli dovesti u vezu sa vješticarstvom, a vještici se ne smije dopustiti da se za to vrijeme kreće po kući zbog mogućnosti da sa sobom ponese nekakav takav predmet koji će joj na bilo koji način koristiti prilikom ispitivanja. Također, prije nego što se vješticu iznese iz kuće potrebno ju je položiti na dasku ili staviti u košaru. Ovakve mjere su se poduzimale zato što je samim uhićenjem vještica izgubila svu svoju moć, a kada bi dotakla tlo ili kakav ritualni predmet, njene moći bi joj se vratile. Važno je istaknuti kako je ovo vjerovanje o iznošenju vještice na dasci ili košari zapravo bilo praznovjerje kao i ono, već spomenuto, sa vjedrom mlijeka i iako je Institoris toga evidentno potpuno svjesan, u ovom slučaju ga opravdava i savjetuje da se primjenjuje. Ponovno možemo primjetiti kako Institoris vlastitiom interpretacijom manipulira tuđim narativima u svoju korist. Nakon što se vještica uhiti, ona je smještena u zatvor ili pritvor, a ako se ne radi o ozbiljnim optužbama koje uključuju djecu, druge ljude i životinje, tada može biti poslana

¹³⁸ Ibid., str. 406-413.

kući i od tamo čekati presudu.¹³⁹ Pitanje br. XIV. ovog dijela knjige glasi *O načinu na koji optuženu treba osuditi na ispitivanje i kako se to ispitivanje treba provesti prvi dan te smije li joj se obećati da će biti pošteđena smrti*. Započinje izricanjem odredbe da će optužena biti podvrgnuta mučenju i ispitivanju. Mora se skinuti gola, a njena odjeća mora biti provjerena da ne sadrži nekakav ritualni predmet.¹⁴⁰ Također joj se uklanja sva dlaka sa tijela, uključujući kosu jer bi određena obilježja mogla biti skrivena.¹⁴¹ Iako je uklanjanje kose relativno jasna mjera opreza ako se postavimo u položaj i mentalitet srednjovjekovnog inkvizitora, u poglavlju *Sredstva koje propisuje Sveta Crkva protiv inkuba i sukuba* iz prijašnje cjeline, Institoris navodi tvrdnju dominikanca Williama Pariškog da demoni često tlače mlade djevojke sa lijepom i dugom kosom jer ih Vrag potiče na njegovanje kose kako bi je kasnije koristile za zavođenje muškaraca. Nadalje, sudac se tokom ispitivanja ne mora koristiti mučenjem, ali zbog čestog poricanja zločina, on najčešće to čini. Što vještica više poriče svoju povezanost sa demonskim, to je mučenje gore te ponekad može trajati i po nekoliko dana. Dužnost notara je bilježiti čitav proces od načina mučenja pa do pitanja i odgovora koji su izneseni. Kada vještica konačno prizna, potrebno ju je ponovno ispitati bez mučenja. Interesantno je kako Institoris kroz cijeli tekst naglašava koliko je važno da vještica prizna svoje zločine i čak raspravlja o tome koliko je moralno obećati vještici život iako je izrečena kazna za zločin vješticiarstva smrt. On ne osuđuje sudce koji će to činiti te govori da je takva praksa pokazala da većina vještica prizna svoje zločine kada se izuzme smrtna kazna. Navodi kako u određenim situacijama kada vještica ima dokaze i informacije o drugim vješticama, ona može biti pošteđena smrti i osuđena na doživotnu tamnicu, ili ako se radi o vješticama koje su svojim lijekovima činile dobro, uz dovoljno svjedočanstva i dokaza da je to tako. Ipak, čak i u ovim slučajevima nakon neizvjesnog vremena kojeg će vještica provesti u tamnici, bilo bi je dobro spaliti.¹⁴² Ovdje vidimo, možda i najveću, problematiku kada govorimo o progonu vještica u kasnom srednjem vijeku i samom Institorisu, a kada je ona gledana iz suvremene perspektive. Smatram da je važno reći iz suvremene perspektive jer kada pričamo o kasnom srednjem vijeku, ipak pričamo o razdoblju u kojem je većina ljudi bila nepismena, pravila ponašanja je propisivala katolička Crkva te je bilo izuzetno malo mjesta za preispitivanje crkvenih i svjetovnih doktrina koje su ispunjavale njihove živote. To je dalo priliku onim pismenima, koji su uglavnom bili pijuni tih doktrina, da stvaraju vlastiti narativ koji dugo vremena nije mogao imati jednako moćnog

¹³⁹ Ibid., str. 422-423.

¹⁴⁰ Ibid., str. 438.

¹⁴¹ Ibid., str. 443.

¹⁴² Ibid., str. 437-440.

protivnika. Upravo ovakav pristup vidimo u *Malleusu Maleficarumu* koji je izuzetno precizno napisan, ali vrlo subjektivno na izričit način zagovara stranu inkvizitora i sudaca i opravdava metode koje se često kose sa kršćanskom vjerom kao primjerice davanje lažnog obećanja koje vidimo gore iako je jedna od deset zapovijedi *ne reci lažna svjedočanstva*. Iako ima ponekih primjera i dijelova u kojima se *vješticama* i hereticima daje oduška, u najvećem dijelu njihova perspektiva je potpuno izuzeta iz sadržaja, a to je zato jer se čini da Institoris smatra da za nju ondje uopće nema mjesta. To bi bilo u redu kada bi postojao sustav javne pravde koji se mogao suprotstaviti inkvizitorima i zauzeti za tu drugu stranu, ali osim branitelja koji su najčešće bili samo formalnost, zadnju riječ su opet imali ti isti sudci i inkvizitori, a sudbina većine optuženih je bila zapečaćena i prije početka ispitivanja. U XV. pitanju Institoris navodi određene oznake i obilježja koja mogu biti pronađena na vještici tokom ispitivanja, a dovode je u vezu sa Vragom. Za početak istražitelji moraju sa sobom nositi posvećenu sol i bilje pohranjeno u posvećenom vosku te moraju izbjegavati fizički kontakt s vješticom jer ih ona tako može začarati. Ovdje bi mogli prokomentirati kako se ta tvrdnja kosi sa tvrdnjom da vještica gubi svu svoju moć kada je uhićena, a koju spominje u jednom od prethodnih poglavlja. Dalje, oni se trebaju paziti vještičinog glasa i riječi koje izgovara jer i one mogu izazvati magijski učinak. Ovdje primjećujemo da se Institoris vraća svim onim osobinama koje je kroz brojne navode i primjere dodijelio ženama u prva dva dijela knjige. Kada se vještica dovodi sudcu i istražiteljima, mora im biti okrenuta leđima što je još jedno praznovjerje koje Institoris odobrava. Također se mora obratiti pozornost na suze i plakanje te reakcije optužene na razne metode ispitivanja i mučenja. Najčešće, ako se zbilja radi o vještici, ona plače tokom mučenja, ali ne i tokom ispitivanja.¹⁴³ Do početka 13. st. jedno od prava na koje se osoba optužena za herezu mogla pozvati bilo je suđenje ordalijama odnosno božjom voljom. Najčešće metode bile su izvlačenje predmeta golim rukama iz kipuće vode, hvatanje užarenog željeza golom rukom te sudski dvoboj. Ovo se činilo sa namjerom dokazivanja nevinosti odnosno krivnje kod optuženog. Ako je optužen nevin kipuća voda i užareno željezo ga neće ozljediti, ako je kriv hoće.¹⁴⁴ Institoris smatra ovakva suđenja nedopustivim, te se poziva na kanonsko pravo govoreći kako takve radnje iskušavaju Boga i njegov autoritet. Smatra da se nije dobro koristiti ovakvim metodama u praksi jer vještica može pronaći način kako će ih prevariti.¹⁴⁵

¹⁴³ Ibid., str. 441-444.

¹⁴⁴ Britannica. Ordeal. <https://www.britannica.com/topic/ordeal> (pristupljeno 23.8.2023.)

¹⁴⁵ Institoris i Springer 2006, str. 422-423.

Kod izricanja konačne presude Institoris daje nekoliko različitih primjera koji su podijeljeni po poglavljima: prvi je kada se optužena osudi nevinom i puštena je na slobodu¹⁴⁶, a drugi je kada se nakon temeljite istrage dokaže da optužena nije kriva već se radi o kleveti nakon čega mora pristupiti kanonskom očišćenju ili biti ekskomunicirana. Kanonsko očišćenje bila je praksa kojom bi se osoba očistila od lošeg glasa na način da bi joj se zadalo vrijeme i mjesto očišćenja te broj osoba istog spola koje je morala povesti sa sobom. Taj broj je ovisio o težini klevete, a ponekad je se radilo i o par desetaka ljudi. Spomen spola u ovom kontekstu je zanimljiv te daje dojam da je to također bila neka vrsta ispitivanja. Samo dovođenje u vezu sa vještičarstvom, iako dokazano netočnim, zasigurno je kod inkvizitora moralo pobuđivati neku vrstu sumnje da je ono u određenim krugovima u kojima se optužena kretala ipak, vrlo vjerojatno, prisutno i na ovaj način mogli su vidjeti tko čini te krugove, s kime je u kontaktu i treba li nekoga držati na oku.¹⁴⁷ Dalje dijeli presude na one koje se terete pod lakom ili teškom sumnjom da je počinjena hereza; zatim kada osoba počini herezu, ali se ne pokaje; kada optuženi pobjegne; kada vještica koja će biti spaljena optuži drugu vješticu i još mnogo različitih i kompleksnih slučajeva. Institoris bez obzira na svoje pristanosti, svejedno navodi da postoje slučajevi u kojima svjedoci lažno svjedoče radi osvete prema optuženoj i zbog toga smatra da je bitnim da se optužena zadrži određeno vrijeme u tamnici prije izručenja konačne presude.¹⁴⁸ Također, daje opciju da se vještica pokaje za svoje grijehе i herezu koju je činila ako, naravno, ona ne uključuje teže optužbe poput kanibalizma, čedomorstva i sl., a najčešće kazne u tom slučaju su bile tamnica, zatvor ili neka vrsta doživotne kazne poput nošenja teškog križa do kraja života i sl.¹⁴⁹ Kada se radilo o ozbiljnim slučajevima gdje su postojali čvrsti dokazi i svjedočanstva te priznanje, osoba bi uz, presudu da li je kriva ili nije, bila predana svjetovnom sudu koji je odlučivao o konačnoj kazni, a koja je za zločin vještičarstva najčešće bila paljenje na lomači. Iz različitih slučajeva presuda koje Institoris navodi, a koje se odnose na predaju optuženog svjetovnom sudu vidimo da na kraju svake, biskup i sudac koji su je donijeli, mole svjetovni sud da ipak razmisle o kazni i ako je ikako moguće, ublaže je. No, nakon svega pročitano ne možemo reći da to ne daje dojam da je to samo još jedna puka formalnost i pokušaj opravdavanja presude u očima onih koji su je izrekli i samim time u očima Boga na kojeg se ugledaju.

¹⁴⁶ Ibid., str. 462.

¹⁴⁷ Ibid., str. 464.

¹⁴⁸ Ibid., str. 495.

¹⁴⁹ Ibid., str. 485.

Za kraj je važno spomenuti, a što se moglo zaključiti do sada, da je za vrijeme pisanja *Malleusa Maleficaruma* vještičarstvo kako ga shvaća Institoris bilo relativno novi pojam i to vidimo iz same knjige koja postavlja mnoštvo pitanja i pokušava dati odgovore koji se predstavljaju kao apsolutna istina. Također vidimo da su u mislima osoba poput Heinricha Institorisa ipak postojali određeni, doduše vrlo rijetki, slučajevi gdje je pomilovanje dolazilo u obzir. Naravno moramo i u vezi toga biti skeptični i zapitati se koliko puta je nečiji slučaj odgovarao nekoj od prethodno navedenih Institorisovih šablona u kojima je rješenje ekskomunikacija ili pomilovanje ili zatvor, a ipak je završio smrtnom kaznom. Ako ništa, cijela knjiga je barem svjedočanstvo da je vrlo lako manipulirati nepismenom masom. Iako su brojke osuđenih i ubijenih za zločin vještičarstva do kraja 15. st. bile postojane i vidjeli smo da su progoni u nekim dijelovima Europe tekli u punom jeku, najgore je tek dolazilo.

7. UTJECAJ *MALLEUSA MALEFICARUMA* U 16. I 17. STOLJEĆU

U desetljećima koja su uslijedila nakon tiskanja *Malleusa Maleficaruma* broj slučajeva onih koji su optuženi za vještice znatno je porastao.¹⁵⁰ To možemo djelomice prepisati *Malleusu*, ali i brojnim djelima koja su mu prethodila, papinske bule *Summis desiderantes affectibus*, razvoja filozofske i teološke misli, ali i razvoja sveopće svijesti da je vještice stvarno i zbilja prisutno. *Malleus Maleficarum* je ostavio svoj dodatni trag u svemu tome. Preispitao je, kategorizirao, dao upute i zabilježio sve informacije koje su do tada bile prisutne na ovu temu na jedno mjesto. No, bez obzira na njegov trud i doprinos temi, vještice je i dalje za mnoge učenjake tog vremena predstavljalo nepoznatu, skrivenu i veoma ozbiljnu prijetnju, ali bilo je i onih koji su je prepispivali. Godine 1489. Ulrich Molitor, pravnik iz Konstanza, izdaje djelo *De Lamiis et phitonicis mulieribus* kao izazov *Malleusu Maleficarumu*. Molitor piše djelo po zapovijedi austrijskog vojvode Sigismunda Tirolskog kojeg je zabrinjavala sve prisutnija hereza u Carstvu, a njegovo ime davalo je knjizi jednaki kredibilitet kao što je papinska bula davala *Malleusu*.¹⁵¹ U knjizi Molitor postavlja slična pitanja kao i Institoris, a u svojim odgovorima se striktno pridržava nauka i tvrdnji iz *Canon Episcopi* da je vještice puka demonska iluzija te smatra da priznanja koja su dobivena tokom mučenja nisu valjana. Ipak, oni koji uistinu štiju Vraga i sklope pakt sa njim, zaslužuju smrtnu kaznu. *De Lamiis et phitonicis mulieribus* je također prva knjiga o vještice u kojoj se mogu pronaći drvorezi koji prikazuju vještice, Sotonu, rituale i sl.¹⁵² Zanimljivo je što iako se protivio mnogim tvrdnjama iznesenim u *Malleusu Maleficarumu*, sam naslov njegovog djela ukazuje da i on sam stoji iza tvrdnje da su oni koji se bave vještice u većini slučajeva žene, a gotovo u svim svojim drvorezima prikazuje upravo žene kao vještice. Drvorezi sa motivima vještice se također mogu pronaći u *Compendium Maleficarum*, autora Francesca Maria Guaccia koji je u području Milana služio kao barnabit, te njegovi drvorezi ipak uključuju i poneku mušku figuru.¹⁵³ Nedugo nakon, početkom 16.st. gospodar Mirandole, gradića u današnjoj provinciji Modeni, i filozof Giovanni Francesco Pico della Mirandola je tokom svojih putovanja upoznao više njemačkih i austrijskih humanista putem kojih je saznao za *Malleus Maleficarum*. Važno je navesti da je on također i nećak Giovannia Pica, talijanskog filozofa i humanista koji je bio autor *De hominis dignitate*, traktata u kojem je spojio ideje

¹⁵⁰ The Historian- The Hammer of Witches: An Earthquake in the Early Witch Craze.

<https://projects.history.qmul.ac.uk/thehistorian/2020/01/24/the-malleus-maleficarum-an-earthquake-in-the-early-witch-craze/> (pristupljeno 26.8.2023.)

¹⁵¹ Ghilieri 2015, str. 5-6.

¹⁵² Montesano 2018, str.216.

¹⁵³ Ibid., str. 237.

platonizma, hermetizma i kabale, a kojeg je Inocent VIII. nazvao heretičkim.¹⁵⁴ Nekoliko godina nakon Giovannievog otkrića *Malleusa Maleficaruma*, u razdoblju od 1518. i 1526. pojavile su se glasine o noćnim okupljanjima vještica, odnosno heretika, na rijeci Secchii. Do 1523. g. preko 70 ljudi je osuđeno, a Giovanni je bilježio svaki detalj te je iste godine u Bologni izdao traktat *Strix, sive de ludificatione daemonum*. Struktura je slična *Formicariusu*; vodi se dijalog između četiri lika: učenika, skeptika, sudca i *strix* odnosno vještice koja predstavlja 70 osuđenih (koji su većinski bili muškarci). Traktat završava tako što skeptik postaje vjernik, odnosno vještičarstvo je dokazano kao istinito.¹⁵⁵ Ovdje je također vrlo zanimljivo što iako je osobno svjedočio da su 70 optuženih većinski bili muškarci, on u svojem djelu te muškarce utjelovljuje u ženi, a sam dio naslova *strix* je antički latinski naziv iz kojeg je primjerice proizašla talijanska riječ *strega* ili u hrvatskom čakavskom narječju riječ *štriga*, a koje označavaju striktno žensku osobu koja prakticira vještičarstvo. Ovo ukazuje da je i kod Giovannia Francesca Pica postojala predrasuda su žene sklonije prakticiranju magije, no ne možemo dati odgovor koliko je na to utjecao *Malleus Maleficarum*, a koliko društvene norme kasnog srednjeg vijeka. Sa početka 16. st. možemo još spomenuti svećenika Bernarda Basina iz Zaragoze koji je još 1483. napisao *Tractatus de magicis artibus ac magorum malificiis* u kojem raspravlja kako su starije žene sklonije praznovjerju i vještičarstvu više nego itko; ovaj traktat se ponovno počinje izdavati 1506. g.¹⁵⁶ Godine 1532. Sveto Rimsko Carstvo izdaje upute za sudske postupke pod nazivom *Constitutio Criminalis Carolina*, u kojem imenuje teške zločine (vještičarstvo kao jedno od njih) te zadaje prikladne načine mučenja koji moraju biti provedeni sve dok optuženi ne prizna ili imenuje svoje suučesnike. Mučenje je sada postalo mnogo rigoroznije, te nije bila rijetkost da optuženi tokom cijelog procesa i umre, a tada bi krivnja bila prebačena na Vraga. Članak 109. *Caroline* navodi kako štetno čarobnjaštvo treba biti kažnjeno paljenjem optuženog na lomači.¹⁵⁷ Znamo iz *Malleusa Maleficaruma* da i sam Institoris savjetuje da se koristi ova metoda, ali tek ovim zakonikom ona dobiva svoju pravu težinu i postaje simbolom i pokretačem progona vještica koji će tek doživjeti svoj vrhunac. Godine 1563. sličan pravni akt se pojavljuje u Engleskoj i Škotskoj. Škotska ima vrlo sličan pristup kao Carstvo u svom definiranju vještičarstva kao zločina, dok se u Engleskoj kazna smrti propisuje isključivo za vještičarstvo koje je izazvalo smrt neke osobe. Jedna interesantna priča iz Škotske dolazi iz 1589. g. kada je kralja Jakov I. na putu iz Kopenhagena u Škotsku,

¹⁵⁴ Ibid., str. 207.

¹⁵⁵ Ibid., str. 215.

¹⁵⁶ Ibid., str. 223.

¹⁵⁷ Latein pagina. Die Constitutio Criminalis Carolina. <http://www.latein-pagina.de/iexplorer/hexen1/carolina.htm#hexenproben> (pristupljeno 26.08.2023.)

zajedno sa mladom princezom Anom, kćeri danskog kralja Kristijana IV., usred mora zahvatila jaka oluja koja je trajala tjednima. Danski admiral je za cijeli događaj okrivio vješticiarstvo izazvano od strane žene činovnika iz Kopenhagena prema kojem je bio bezobrazan, a na površinu su u cijelom događaju isplivale afere nekoliko članova škotskog suda. Ovdje vidimo još jedan primjer kako se žena koristila kao sredstvo rješavanja sporova. Posljedice su bile katastrofalne, a samo u Škotskoj je za ovaj incident bilo osuđeno preko 100 vještica. Ovaj nemili događaj, kao i mnogi drugi, postavili su Škotsku rame uz rame sa Svetim Rimskim Carstvom po najezdi slučajeva vješticiarstva i sveopćoj panici koju su oni izazvali. Do kraja 17. st. u Škotskoj postoje zapisi o preko 2000 slučajeva progona vještica, te se uglavnom radi o ženama.¹⁵⁸ Kralj Škotske Jakov VI., koji će 1603. g. preuzeti i englesko prijestolje, 1597. izdaje leksikon *Daemonologie* u kojoj piše o svom vjerovanju u postojanje vješticiarstva i kako je jedino rješenje za osobu koja ima veze sa demonskim – smrt.¹⁵⁹ Pojavom Martina Luthera i njegovih 95 teza na župnoj crkvi u Witenbergu te lavini događaja koje su one izazvale što je kulminiralo desetljećima dugačkim Tridentskim koncilom, rimska inkvizicija još je snažnije ustrajala u svojoj zadaći koja je sad uključivala i vještice i protestante. Godine 1586. papa Siksto V. izdaje bulu *Coeli et terrae* u kojoj se odmiče od bule *Summis desiderantes affectibus* izdane jedno stoljeće prije. Nova bula, uz mnogo istih tvrdnji o paktu s Vragom, magijskim ritualima i sl. koje smo mogli pronaći i u *Malleusu Maleficarumu* i u buli Inocenta VIII., poseban naglasak stavlja na astrologiju koju također imenuje demonskom. Već smo spomenuli da je astrologija jedna od rijetkih praksi koje Toma Akvinski nije smatrao demonskom, već potpuno suprotno. Objavljivanjem bule, porast suđenja za zločin vješticiarstva je uvelike porastao i tako primjerice u Modeni koja je u razdoblju od 1550. do 1565. brojala 17 suđenja, u razdoblju od 1590. do 1600. broji čak 733.¹⁶⁰ Godine 1595. inkvizitor Nicholas Rémy u francuskoj regiji Lorraine, koja broji oko 1500 suđenja vješticama, izdaje *Daemonolatriae libri tres* koji možemo najjednostavnije opisati kao *Malleus Maleficarum* s kraja 16. st. Kao i Institoris, Rémy temelji knjigu na suđenjima u kojima je sam sudjelovao. Tvrdio je da je zbog njega osuđeno čak 900 ljudi, iako u knjizi spominje samo njih 125. Knjiga obrađuje iste teme kao i *Malleus*, uz poneke nove zaključke koji su se razvili kroz prethodno stoljeće.¹⁶¹ Godine 1602. sličan priručnik pod nazivom *Discours exécration des Sorciers* izdaje i Henry Boguet koji je djelovao kao pravnik i sudac na području Burgundije. On se također bavi već do sad

¹⁵⁸ Ankarloo, Clark i Monter 2002, str. 79-80.

¹⁵⁹ Ibid., 2002, str. 127.

¹⁶⁰ Kallestrup 2015, str. 20-22.

¹⁶¹ Ankarloo, Clark i Monter 2002, str. 36-37.

spomenutim pitanjima, ali stavlja naglasak i na vjerovanja u vukodlake koja su u Burgundiji bila veoma raširena.¹⁶² Ista vjerovanja pronalazimo u Finskoj primjerice gdje se također spominju vjerovanja u vukodlake, a optuženi su uglavnom muškarci.¹⁶³ Vjerovanje u vukodlake se nastavlja i kod francuskog sudca i inkvizitora Pierrea de l'Ancrea koji je u svojem djelovanju također veoma sličan Institoris, a njegovo djelo *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et demons* iz 1612. g. uvelike podsjećaju na *Malleus Maleficarum* po citiranju brojnih antičkih i ranosrednjovjekovnih, ali i renesansnih izvora u kojima pokušava dokazati da su oni koji se bave vještice pretežno žene. S obzirom da je najviše djelovalo u području Baskije, na tamošnje žene se ponajviše i osvrnuo u svojim zapisima, uspoređujući ih sa Evom koja je spremna prekršiti sve Božje zapovijedi.¹⁶⁴

Još neka lica i djela vrijedna spomena u kontekstu progona vještica su francuski pravnik Jean Bodin i djelo *De la Demonomanie des Sorders* (1580. g.) u kojem naglašava da je vještice iznimka među teškim zločinima zbog čega bi takvi slučajevi trebali biti temeljno obrađeni;¹⁶⁵ njemački biskup Peter Binsfeld i kratki traktat *Tractatus de confessionibus maleficorum et sagarum* (1589. g.) koji je poveo progon vještica u Trieru;¹⁶⁶ danski isusovac Martin Anton Del Rio i njegovo djelo *Disquisitionum Magicarum Libri Sex* (1599. g.) koje propagira slična mišljenja kao i *Malleus Maleficarum*;¹⁶⁷ engleski svećenik William Perkins i djelo *Discourse of the Damned Art of Witchcraft* (1608. g.) čiji sam naslov govori da se radi o raspravi na temu vještice¹⁶⁸ i još mnogi drugi.

¹⁶² Montesano 2018, str. 232.

¹⁶³ Ankarloo, Clark i Monter 2002, str. 36-37.

¹⁶⁴ Calvo 2021, str. 190.

¹⁶⁵ Ankarloo, Clark i Monter 2002, str. 41.

¹⁶⁶ Ibid., str. 24.

¹⁶⁷ Calvo 2021, str. 192.

¹⁶⁸ Montesano 2018, str. 5.

8. ZAKLJUČAK

Počevši s Homerovom *Odisejom*, ranim kršćanskim zapisima te ranosrednjovjekovnim zakonicima nekoliko europskih kraljevstava, iz svega prethodno navedenog u radu zaključujemo da nije oduvijek postojala asocijacija između žene i vještice te da su velikim dijelom srednjeg vijeka žene sagledane u jednoj potpuno drugoj sferi koja je isključivala bavljenje magijom. Razlog tome jest činjenica da su društvene uloge tijekom čitavog razdoblja bile veoma jasno definirane što je dopuštalo tek nekolicini žena da se iskažu u javnosti kroz političko, vojno, književno, obrazovno i slično djelovanje, a bavljenje magijom je dugi niz stoljeća bilo karakterizirano kao iznimno teška vještina koja iziskuje goleme psihičke i fizičke napore te izvrsno obrazovanje što nikako nije odlikovalo jednoj ženi. Često opisivane kao slabašna, nježna i emotivna bića žene su u srednjem vijeku primarno obnašale uloge majki, kućanica ili redovnica te su redovito bile podređene svojim očevima, braći ili muževima. No, razvitkom teološke i filozofske misli ponajviše u 13. st., stvara se još jedna asocijacija, žena kao vještica. Nakon provedenog istraživanja na brojnim primarnim srednjovjekovnim izvorima među kojima je najistaknutiji *Malleus Maleficarum* te uz pomoć sekundarnih izvora o vještice i magiji, donosim zaključak da se ženina uloga znatno promijenila i nazadovala u usporedbi sa kontinuiranom mjenom srednjovjekovne i filozofske misli. Zaključujem da je problem mnogo veći od same mizoginije pisaca knjiga poput *Malleusa Maleficaruma* i *Formicarius*, te da se ona može projicirati na čitavo kasnosrednjovjekovno društvo, posebice na onaj dio koji je bio pismen i obrazovan. Te dvije kvalitete omogućile su manipulaciju starim narativima i samim time stvaranje potpuno novih koji su često kontradiktorni, nelogični ili jednostavno daju dojam pretjeranosti. Nakon čitanja *Malleusa Maleficaruma* kao knjige koja je s razlogom ostavila svoj utisak u povijesti i stekla toliku popularnost da se njena izadnja se tiskaju i danas, a taj razlog jest da se većina pismenih i obrazovanih tada slagala i podržavala njen sadržaj, ne mogu se oteti dojmu da je velika većina žena najvjerojatnije bila prevarena od strane inkvizicije te im je bila pružena lažna nada da će, ako potvrde glasine i optužbe, ostati žive. Naglasak na glasine jer su to najčešće i bile samo glasine, a žena je bila žrtveno janje putem kojeg su se rješavali sporovi oko imovine, unutar obitelji, susjedstva i sl. Moramo uključiti i perspektivu da je nekolicina njih, koja je možda patila od mentalnih bolesti koje tada nisu mogle biti prepoznate, zbilja bila kriva za neke od zločina koje Institoris navodi, a vjerojatno je postojala i šaka onih koje su stvarno odbacile Boga i štovale Vraga. No ipak, mislim da su najvećim dijelom to bile ekscentrične, svojevjerne i inteligentne djevojke, žene i starice koje bi možda svojim doprinosom, da im se pružila prilika, obogatile kako tadašnje,

tako i suvremeno obrazovanje, medicinu, politiku, sudstvo i sl., ali su zbog društvenog uređenja i sveprisutne mizoginije i zato jer nisu ispunjavale ulogu koje je društvo očekivalo od njih bivale spaljene na lomači.

9. LITERATURA

Primarni izvori

1. *Biblija: Stari i Novi Zavjet.* (gl. ur.) Kaštelan, Jure i Bonaventura Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2018.
2. Homer. *Odiseja.* Zagreb: Matica Hrvatska, 1961.
3. Institoris, Heinrich i Spranger, Jacob. *Malleus Maleficarum.* Zagreb: Naklada Stari Grad, 2006.

Sekundarna literatura

1. Ankarloo, Bengt, Stuart Clark i William Monter. *Witchcraft and Magic in Europe: The Period of the Witch Trials.* London: The Athlone Press, 2002.
2. Bailey, Michael D. „The Feminization of Magic and the Emerging Idea of the Female Witch in the Late Middle Ages“. *Essays in Medieval Studies*, vol. 9 (2002): 120-134.
3. Bailey, Michael D. *Battling demons: Witchcraft, Heresy, and Reform in the Late Middle Ages.* Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2003.
4. Bailey, Michael D. *Johannes Nider.* Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition. Iowa State University, 2006.
5. Broedel, Hans Peter. *The Malleus Maleficarum and the Construction of Witchcraft Theology and Popular Belief.* Manchester i New York: Manchester University Press, 2003.
6. Calvo, Maria J. Z. *Women, witchcraft and the inquisition in Spain and the New World.* Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2021.
7. Goldstein, Ivo i Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku.* Zagreb: Novi Liber, 2006.
8. Ghilieri, Amy. *Text and Image in Ulrich Molitor's De Lamiis et phitonicis mulieribus, 1489-1669: A Bibliographic and Cultural Analysis.* Reno: University of Nevada, 2015.
9. Kieckhefer, Richard. *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500.* Oxford: Routledge, 2011.
10. Kors, Alan C. i Peters, Edward. *Witchcraft in Europe 400-1700.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001.
11. Kounine, Laura i Ostling, Michael. *Emotions in the History of Witchcraft.* London: Palgrave Macmillan, 2016.

12. Montesano, Marina. *Classical Culture and Witchcraft in Medieval and Renaissance Italy*. London: Palgrave Macmillan, 2018.
13. Nyhlom Kallestrup, Louise. *Agents of Witchcraft in Early Modern Italy and Denmark*. London: Palgrave Macmillan, 2015.
14. Rampton, Martha. *European magic and witchcraft: A Reader*. Toronto: University of Toronto Press, 2018.
15. Schoepperle, Gertrude. „The Love Potion in *Tristan and Isolt*“. *Romania*, vol. 39 (1910): 277-296.
16. Tarrant, Neil. „Resonstructing Thomist astrology: Robert Bellarmine and the papal bull *Coli et terrae*“. *Annals of Science: The Inquisition and the Censorship of Science in Early Modern Europe*, vol. 77 (2020): 26-49. <https://doi.org/10.1080/00033790.2020.1714286>

Internetski izvori

1. Britannica. Morgana le Fay.
<https://www.britannica.com/topic/Morgan-le-Fay> (pristupljeno 18.8.2023.)
2. Britannica. Ordeal.
<https://www.britannica.com/topic/ordeal> (pristupljeno 23.8.2023.)
3. British Library. Medieval manuscripts blog. Merlin the magician: from devil's son to King Arthur's trusted advisor.
<https://blogs.bl.uk/digitisedmanuscripts/2021/11/merlin-the-magician.html>
(pristupljeno 18.8.2023.)
4. British Library. Medieval manuscripts blog. Women in medieval society.
<https://www.bl.uk/the-middle-ages/articles/women-in-medieval-society>
(pristupljeno 18.8.2023.)
5. Ereticopedia. Constanini, Nicolo.
<https://ereticopedia.wikidot.com/niccolo-constantini> (pristupljeno 26.8.2023.)
6. The Historian- The Hammer of Witches: An Earthquake in the Early Witch Craze.
<https://projects.history.qmul.ac.uk/thehistorian/2020/01/24/the-malleus-maleficarum-an-earthquake-in-the-early-witch-craze/> (pristupljeno 26.8.2023.)

7. Hrvatska enciklopedija. Mundium.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42423> (pristupljeno 29.7.2023.)

8. Latein pagina. Die Constitutio Criminalis Carolina.

<http://www.latein-pagina.de/iexplorer/hexen1/carolina.htm#hexenproben>

(pristupljeno 26.08.2023.)

SAŽETAK

Rad se bavi temom mizoginije i položaja žene u srednjovjekovnom europskom društvu kroz aspekt progona vještica. Kronološkim pregledom nekih od najbitnijih zapisa, zakonika i dokumenata na temu vještičarstva i magije od antike do kasnog srednjeg vijeka uz pomoć sekundarne literature, pokušati ćemo objasniti razvoj poimanja žene kao vještice koje je kulminiralo u prvoj polovici 15. st. u *Formicariusu*, autora dominikanca Johannes Nidera. Nekoliko desetljeća kasnije, inspiriran *Formicariusom* i mnogim drugim izvorima koje u radu navodimo, te navodnim vlastitim iskustvima sa vješticama, inkvizitor Heinrich Institoris piše jednu od najozoglašenijih knjiga srednjeg vijeka, *Malleus Maleficarum*. Detaljnom analizom sve tri cjeline knjige prikazat ćemo poveznicu između žene i vještičarstva, ali i problematiku koja je okruživala inkviziciju kroz razne primjere manipulacije primarnih izvora i tzv. *vjerodostojnih svjedočanstava*. Za kraj ćemo ukratko navesti neke od najpoznatijih progona vještica u Europi koji su se zbili u 16. i 17. st., a na koje je *Malleus Maleficarum* utjecao.

Ključne riječi: žene, magija, vještičarstvo, mizoginija, Formicarius, Malleus Maleficarum